

arshungarica

42. ÉVFOLYAM 2016 | 4

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Tanulmányok

Pócs Dániel		
Handó György könyvtára		309
Juhos Rózsa		
A garamszentbenedeki Úrkoporsó		339
<i>A használat rekonstrukciójának lehetőségei</i>		
Lővei Pál		
„Mint egy halott a kriptá mélyiról”		353
<i>A halál és Clairvaux-i Bernát Selmezbányán a 16. század elején</i>		
Endrődi Gábor		
MS mester: Kies tájban muzsikáló szerelmespár		369
Székely Miklós		
Árpád helyett Attila		377
<i>A marosvásárhelyi egykori Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett szoborcsoportja</i>		
Margittai Zsuzsa		
Mahunka Imre császári és királyi udvari bútorgyáros és a Mahunka-cég története		395
Malustyik Mariann		
A kőszegi Küttel-villa építéstörténete		411

Szemle

Tímár Árpád		
Remekművek és kismesterek		425
<i>Gellér Katalin: A magyar szimbolizmus. Stílusok – korszakok Budapest, Corvina, 2016. 166 p.</i>		

Handó György könyvtára¹

Handó György (1430 k.–1480) pécsi nagyprépost és kalocsai érsek könyvtáráról mindeddig egyetlen forrásból voltak ismereteink. Az 1480-as évek második felében az idős Vespasiano da Bisticci *cartolaio*, a „könyvkereskedők királya” – mintegy tíz évvel azután, hogy visszavonult a munkából –, életrajzgyűjteményben örökítette meg híres ügyfelei, köztük uralkodók, főpapok és humanisták emlékét. Három magyarországi főpapot vett bele művébe: Vitéz János esztergomi érseket, Janus Pannonius pécsi püspököt és az említett Handó Györgyöt. A kutatás számára az előbbi két személyiség humanista műveltsége, bizonyos fokig könyvtárak jellege is ismert, kézírataik egy része ma is megvan. A harmadikkal azonban sehogyan se boldogulunk, hiszen Handó kódexeit nem ismerjük, bibliofil tevékenységére pedig a firenzei *cartolaio* alább idézett néhány mondatán túl semmilyen egyéb írásos forrás nem utal. Bisticcitől is csak annyit tudunk meg, hogy Firenzében háromezer firenzei forintért vásárolt meg háromszáz kódexet, majd azokat a pécsi székesegyházban helyezte el, könyvtára élére pedig custosként egy papot állított: „Mikor ezekben az ügyekben Rómában tartózkodott György mester, Magyarországból levelet kapott, hogy menjen Ná-

polyba, és Ferdinánd királlyal folytasson tárgyalásokat leányának Magyarország királyával kötendő házasságáról. Itt nagy tisztességben részesítették. És miután nem sok ideig tárgyalt erről, okosságával és szellemének alkalmatosságával e házasságot létre is hozta. Ezt befejezvé, Firenzébe jött, s több mint háromezer forintért könyveket vásárolt, hogy könyvtárat létesítsen Pécsen, melynek prépostsága az ő birtokában volt. Azután, hogy a király reá bízta a Kancelláriát, minden dolog az ő kezén ment át, véghezvitte azt, amit a hozzá hasonló emberek közül csak kevesen cselekedtek. Először is abban az egyházban, ahol prépost volt, egy igen illendő kápolnát alapított, és ennek annyi jövedelmet biztosított, hogy, szándéka szerint, minden reggel négy misét kellett mondani, és évenként bizonyos ünnepeket ülni. A jövedelem oly nagy volt, hogy a kápolna semmiben hiányt nem szenvedhetett, és ugyanezen egyházban egy igen szép könyvtárat is rendezett be, melyben mindenféle tudományok könyveit helyezte el. Több mint háromszáz kötetet gyűjtött össze, hogy berendezze a helyiséget számukra. E könyvtár fölé egy papot rendelt jó jövedelemmel, hogy gondozza a könyveket, és a könyvtárat mindennap kinyissa és becsukja.”²

¹ Ez a tanulmány rövid, előzetes összefoglalója egy részletesebb ki-fejtést igénylő témának: Handó György könyvtárának történetéről, a korai magyarországi humanista könyvtárakkal kimutatható összefüggéseiről és az egyes kódexekről monografikus műben fogok beszámolni. Tekintettel azonban a téma jelentőségére, és arra, hogy ez a munka hosszabb időt vesz igénybe, fontosnak tartottam a leg-jelentősebb eredményeket összefoglalni és publikálni. Az egyes kó-dexekre vonatkozó adatokat és modern szakirodalmat a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a *Függelékben* tüntettem föl, ezért a tanul-mányban az adott kézíratra való hivatkozásnál csak annak sorszá-mát adom meg. (Kat. 1–20.) A Handó-könyvtár kódexeinek kutatását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával végzem, a témá-ban folytatott külföldi kutatásaimat az Isabel és Alfred Bader Alapít-ványtól 2014-ben elnyert ösztöndíj tette lehetővé. Jelen tanulmány *A reneszánsz művészet Magyarországon* című NKFI (K-120495) kutatási

projekt részeként készült. Köszönettel tartozom Zsupán Edinának (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár), aki néhány, a téma szem-pontjából fontos kodikológiai kérdés eldöntésében a segítségemre volt. Köszönöm továbbá Nagy Eszter (MTA BTK, Művészettörténeti Intézet) segítségét, aki az oxfordi Bodleian Library gyűjteményében őrzött két kódexről (Kat. 12, 13.) a helyszínen részletfotókat készített számomra.

² A magyar fordítás: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Tanulmányok*. Szerk. BODA Miklós–KALÁNYOS Katalin–SURJÁN Mik-lós–TÜSKÉS Tibor. Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000. 70–71. Bisticci magyar vonatkozású életrajzai korán felkeltették a magyar humanizmuskutatás figyelmét. A Handó-életrajzot közli *Analecta* 1880. 227–228. Az életrajz első, teljes magyar fordítása már korábban megjelent: PULSZKY Ferencz: Bisticci Vespasiano Janus Pannonius-ról és György kalocsai érsekről. *Budapesti Szemle*, 3. 1873/6. 277–290.

Ha a firenzei könyvvásárlás tényét illetően hiszünk Bisticcinek, akkor Handó könyvtára volt Janus és Vitéz mellett a harmadik legjelentősebb, korai humanista kódexgyűjtemény Magyarországon. (Részleteiben persze nem kell hitelt adnunk a beszámolóknak, hiszen Bisticci a többi életrajzában is gyakran eltúlozta a számokat. Az általa említett összeg irreálisan magas, a kötettség is nyilván jóval alacsonyabb volt.³) Csakhogy Handó kézírataiból mindeddig egyetlen darabot sem sikerült azonosítani. Tanulmányomban azt fogom bemutatni, hogy ez a könyvtár valójában soha nem veszett el, annak legalább húsz kódexe ma is megvan. Egy részük régóta itt van a szemünk előtt, hiszen Handó köteteiből a halála után több is bekerült a budai uralkodói könyvtár gyűjteményébe.

A Bibliotheca Corvina „másodlagos” kódexei

A Bibliotheca Corvina ma ismert kódexanyagát sokféleképpen lehet kategorizálni. Ha az egyes kéziratok provenienciáját tekintjük mérvadó szempontnak, akkor alapvetően két csoportot lehet elkülöníteni. A kódexek egy részének Mátyás (és Aragóniai Beatrix) volt az első tulajdonosa: ilyenek az 1480-as évek végén Firenzében készült luxuskéziratok, amelyek jellemzően megrendelésre készültek, ilyenek az ajándékként Budára került kötetek, és ebbe a csoportba tartoznak általában a Mátyásnak szóló ajánlást tartalmazó, ún. dedikációs kódexek. Az uralkodói könyvtár ma ismert állományában azonban feltűnően nagy számban találunk olyan kéziratokat is, amelyekben az uralkodói

(possessor) címer egy korábbi tulajdonosét takarja el. Ezek az esetek arról árulkodnak, hogy a budai bibliotéka anyagába más könyvtárak állományából is kerültek be kisebb-nagyobb egységek, ráadásul sok olyan kézirat is van köztük, amelyek bizonyosan a budai könyvtár létrejötte előttre datálhatóak.

Ezen „másodlagos” kódexek megszerzésének körülményei nem mindig határozhatóak meg pontosan, és gyakran az eredeti tulajdonos személye sem tisztázott. Az bizonyosan állítható, hogy az 1480-as évek végén Taddeo Ugoletto Firenzében vásárolt fel kódexeket Mátyás megbízásából: feltehetően így jutottak Budára a nápolyi király firenzei követétől, Marino Tomacellitől származó kéziratok,⁴ és szinte bizonyosan ekkor, 1488 körül vásárolta meg a Medici-bankház vezetője, Francesco Sassetti könyvtárának néhány – mai ismereteink szerint legalább hat – feltűnően gazdag kiállítású darabját.⁵ Az ügylet lebonyolításában a közvetítő minden bizonnyal az a Bartolomeo Fonzio volt, aki az 1470-es évek elejétől kezdve Sassetti könyvtárosaként irányította a bibliotéka kialakítását, ő határozta meg annak tematikáját, és másolóként vagy emendátorként gyakran maga is részt vett a kódexek elkészítésében.⁶ Már az 1460-as évek második felében kapcsolatba került a magyarországi humanizmus vezető alakjaival, Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal, és baráti viszonyban állt az 1468–1469-ben Firenzében tartózkodó Garázda Péterrel. Húsz évvel később közreműködött az uralkodói könyvtár fejlesztésében is: néhány ekkor készült corvinát Fonzio maga másolt.⁷ 1489-ben személyesen is járt Budán, ahol Mátyást egy saját műveit tartalmazó kézzirattal ajándékozta meg, és a firenzei Studio elismert tanáraként orációt is tartott az udvarban.⁸

Az életrajz kritikai kiadása: Vespasiano da Bisticci: *Le vite*. Edizione critica con introduzione e commento di Aulo GRECO. Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1970. 337–342.

- 3 Bisticci az 1460-as évek elején Cosimo de' Medici megbízásából rendkívül rövid idő alatt, több scriptort alkalmazva készítette el a fiesolei Badia könyvtárának kódexeit, de az sem haladta meg a száz kötetet.
- 4 Budapest, Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: EK), Cod. Lat. 11; Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: BAV), Vat. Lat. 1951.
- 5 DE LA MARE 1976. 186–188. Kat. 66–70, 73, 78. CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 46–60. Kat. 70, 85, 87, 94, 102, 116, 159. Az EK Cod. Lat. 9. jelzetű kódexét a hazai szakirodalomban tévesen sorolják ebbe a csoportba, legutóbb *Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán*. Kiállítási katalógus. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008. 14–15. Kat. 3. (WEHLI Tünde).
- 6 DE LA MARE 1976. 170. A vásárlás azért jöhetett létre, mert Sassetti a Medici-bankház csődközeli helyzete miatt megrendült anyagi helyzetében éppen akkor kényszerült az évtizedes munkával és hatalmas pénzen létrehozott könyvtár különösen díszes, tehát magas

áron eladható kódexek értékesítésére, amikor a budai udvar reprezentációs programjának egyik legfontosabb feladatává éppen a luxus kódexekből összeállított uralkodói bibliotéka létrehozása vált.

- 7 Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Cod. Lat. 441 (=a.S.4.2); Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Acquisti e Doni 233. Budára küldött leveleiből az is kiderül, hogy nagyobb mennyiségben tervezett kódexeket másoltatni a Corvina számára, lásd *Fontii Epistolarum Libri*, I. 2008. 78–85. Ep. II, 11, 12, 13.
- 8 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 85.1. Aug. 2°. Fonzio magyarországi kapcsolatait, különös tekintettel az 1488–1489-es időszakra legutóbb összefoglalta: Alessandro DANELONI: Bartolomeo Fonzio and Matthias Corvinus. In: *Corvina Augusta. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel*. Hg. von Edina ZSÚPÁN–(unter Mitarbeit von) Christian HEITZMANN. (Ex Bibliotheca Corviniana. Supplementum Corvianum, 3.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014. 153–160. Ugoletto firenzei útjához Vittore BRANCA: I rapporti con Taddeo Ugoletti e la collaborazione per la libreria di Mattia Corvino. In: *Uò: Poliziano e l'umanesimo della parola*. Torino, Giulio Einaudi Editore, 1983. 125–133.

A „koronás-liliomos” kódexcsoport

A Corvina könyvtár anyagának firenzei eredetű kódexei között két olyan jelentős csoport különíthető el, amelyekben a magyar királyét megelőző tulajdonos címérét találjuk. Az egyik a Sassetti-féle anyag, a másik egy olyan kódexcsoport, amelynek köteteiben egy máig azonosítatlan possessorcímer szerepel: a feketével és vörössel hasított pajzsban lebegő háromágú arany korona felett ezüst lilium emelkedik.⁹ (A lilium formája eltér a heraldikában általában megszokottól, oldalsó szirma mintegy körbeöleli a korona középső ágának háromkaréjos levéldíszét.) Ez az úgynevezett „koronás-liliomos” címer hat corvina incipitlapján fordul elő. Közülük négy kódexen – az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében őrzött, Bessarion bíboros (1403–1472) három teológiai művét (Kat. 4, 1. kép), illetve a Calcidius 4. századi római neoplatonista szerző Timaios-kommentárját tartalmazó kódexen (Kat. 3.), az Österreichische Nationalbibliothekban található Platón-kötetben (Kat. 19.) és a londoni British Library római aranykori költészeti korpuszában (Horatius, Iuvenalis, Persius, Kat. 9.) – az első címerfestő segédnéven ismert, firenzei tanultságú, az 1480-as évek végén a budai scriptoriumban dolgozó miniátor Mátyás címerével takarta el a címereket.¹⁰ Az eredeti possessorjegy azonban ennek ellenére felismerhető, azt ugyanis nem vakarták ki az új címer befestése előtt: a másodlagosan elhelyezett uralkodói címer alatt szabad szemmel is láthatóan átüt az eredeti, és szinte minden esetben tisztán kirajzolódnak az eredeti címer laparannyal festett részletei a miniatúrát hordozó levél verzó oldalán. Néhány esetben ráadásul a Budán ráfestett uralkodói címer kisebb darabjai lepattoztak – a laparany könnyen ledobja magáról a fedőfestéket – így az eredeti heraldikus motívumok részletei előbukkannak Mátyásé alól.

A két legdíszesebb liliumos-címeres kódexben, a veronai Biblioteca Capitolare két Livius-kötetében (III. és IV. decas, Kat. 15–16, 2. a-b, 3. a-b kép) viszont felülfestés

1. **Basilius Bessarion:** *De ea parte Evangelii ubi scribitur...* (és más művek) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438, fol. 3r

nélkül maradt meg az eredeti tulajdonos címere. Bár uralkodói címer nincs rajtuk, de ezek a kötetek is biztosan bekerültek a királyi könyvtár állományába: budai eredetükről jellegzetes, aranyozott, poncolt bőrkötésük tanúskodik. A kötetek az *Ab urbe condita* néven ismert történeti mű III. és IV. decasát tartalmazzák, incipitlap-

9 Noha a címert korábban senki nem azonosította, tulajdonosára vonatkozóan a szakirodalomban elsősorban változatos, ám minden alapot nélkülöző megfigyelési kísérletekkel találkozunk, Janus Pannoniustól kezdve Mátyás „ismeretlen” uralkodói címeréig. Csapodiné Gárdonyi Klára szerint – aki szakvéleményével tévútra vezette a külföldi kutatást –, a címer heraldikai jellemzői nem utalnak magyarországi possessorra, pedig ez nem így van. A címerkép mesteralakjainak elrendezése, a háromágú, nyitott korona fölül helyezett lilium egyáltalán nem ismeretlen a késő középkori Magyarországon. A II. Ulászló által 1502-ben T(h)akaró Gergely szerémi püspöknek és családjának adományozott címeren például az itt tárgyalthoz sokban hasonlító motívumokat látunk. Az armális sajnos ma már nincs

meg, de a róla közölt metszet alapján nagy valószínűséggel a Jagello-kori budai reneszánsz címereslevelek sorába illeszthető. HORVÁT István: II-dik Ulászló magyar Királynak 1502-dik évben a Thakaró Ág számára költ Öklevele. *Tudományos Gyűjtemény*, 19. 1835/4. 106–116.

10 Az ún. első címerfestő firenzei tanultságára már Hoffmann Edith is joggal hivatkozott. HOFFMANN-WEHLI 1992. 82–84. A miniátor kezéhez köthető címerekkel díszített corvina listája: Edith MADAS: *La Bibliotheca Corviniana et les Corvina «authentiques»*. In: *Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne*. Publié par Jean-François MAILLARD-István MONOK-Donatella COPPINI. (De Bibliotheca Corviniana, Supplementum Corvinianum, 2.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 45.

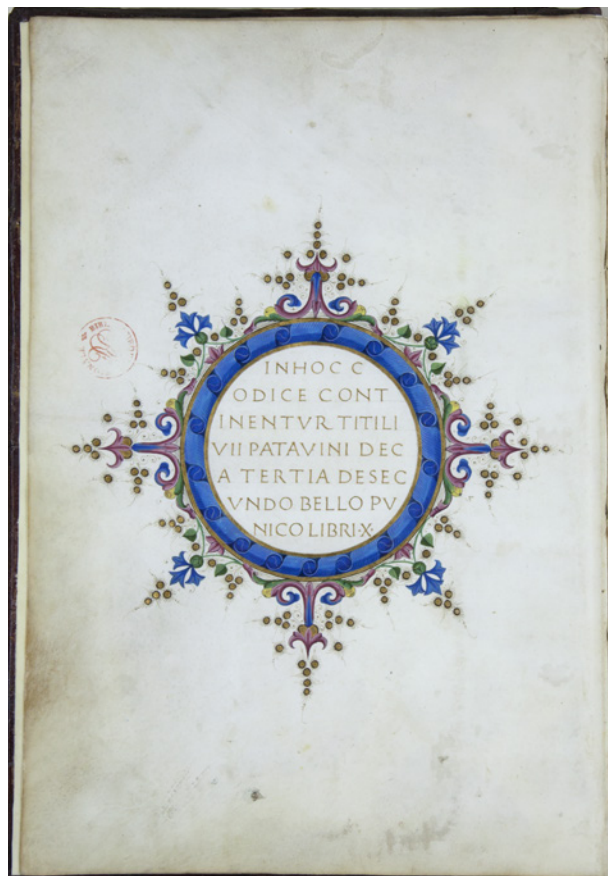

2a. **Titus Livius:** *De bello macedonico* (*Ab urbe condita*, Decas IV); **Lucius Florus:** *Epitome historiarum libri IV*. Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVII (125), fol. 2v (Fotó: Michele Favalli)

2b. Titus Livius: *De bello macedonico* (Ab urbe condita, Decas IV); Lucius Florus: *Epitome historiarum libri IV*. Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVII (125), fol. 3r (Fotó: Michele Favalli)

3a. **Titus Livius:** *De secundo bello punico (Ab urbe condita, Decas III)*
Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVI (124), fol. 2v
(Fotó: Michele Favalli)

3b. **Titus Livius:** *De secundo bello punico (Ab urbe condita, Decas III)*
Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVI (124), fol. 3r
(Fotó: Michele Favalli)

jaikat két különböző, de bizonyosan firenzei miniátor díszítette, másolójuk pedig az 1460-as évek második felének és a következő évtizednek az egyik legtöbbet foglalkoztatott scriptora, Hubertus W. volt. Ez a két corvina ma egy sorozatot alkot egy harmadikkal, egy olyan, Livius római történetének I. decasát tartalmazó kódexszel, amelynek miniatúrái az előzőekétől eltérően nem Firenzében, hanem Rómában készültek, és incipitjén nem a „koronás-liliomos” címer jelenik meg.¹¹ Mérete és másolója sem azonos az előzőkével, nem is budai corvinakötésben van, és csak 1580 körül, Itáliában került össze a másik kettővel. Eredetileg tehát biztosan nem tartoztak össze. A veronai „koronás-liliomos”

Livius-kódexek egykori első kötetét azonban nagy bizonyossággal be lehet azonosítani, és így a kódexcsoport is bővíthető. (Mivel Livius terjedelmes művéből csak három decas maradt fenn, ezért azt általában három különálló kötet tartalmazta. Az egyes kötetek tartalma mindig azonos, így már a 15. században is gyakran jöttek létre egymástól eltérő provenienciájú kódexekből összeállított sorozatok.)

A III. és IV. decas származása azt valószínűsíti, hogy az első kötet is a corvinák közt keresendő. A ma ismert állományban azonban legalább két sorozat mutatható ki, az I. könyvből is – ha eltekintünk a veronai I. decas kötetétől – még további kettőt ismerünk. Közülük

¹¹ Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. CXXXV (123). CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 114. Kat. 59; CSAPODI-CSAPODINÉ 1990. 61. Kat. 162; SPAGNOLO

1996. 220; *Nel segno del corvo* 2002. 199–201. Kat. 23. (Claudia ADAMI).

elsősorban a Vatikáni Könyvtár Barberini fondjának példánya érdemel figyelmet. (Kat. 7.) Eredeti, aranyozott corvinakötése azonos típusú a veronai példányokéval, és nemcsak a pergamenfóliók mérete egyezik meg azokéval, hanem a szövegtükör is, amelyeken ráadásul ugyanúgy 32 sornyi szöveg van oldalanként. A mai incipitlapot megelőző levél verzó oldalának közepén négy másik kódexével (7–10. kép) teljesen azonos stílusú és részleteiben is egyező, külső és belső peremén laparany vonalkerettel határolt, szalagokkal díszített babérkoszorú foglalja magába az arannyal írt, kapitális antikva betűs címleírást. A kódex belsejében a szövegkezdő iniciálékat díszítő fehér indafonatos miniatúrák is egyértelműen firenzei eredetre és hasonló készülési időszakra utalnak, a kódex másolója pedig a jellegzetes íráskép alapján teljes bizonyossággal azonosítható a másik két kötetével, tehát ennek a scriptora is Hubertus volt.¹² Provenienciája is mutat némi hasonlóságot a veronai kódexekével: ez is 1560 körül hagyta el az isztambuli szerájt, de aztán más útvonalon jutott el Itáliába. Mindezek alapján egyértelműnek tekinthető, hogy a Barberini–Livius volt egykor a veronai kódexek első kötete.

Eredeti – és későbbi – tulajdonosának azonosítását persze segítené, ha látnánk a címet a szövegkezdő levélen, de ez sajnos hiányzik a kódexből: már a 17. század második fele előtt, tehát mielőtt bekerült volna Francesco Barberini bíboros könyvtárába, csonka volt, az első két szöveges fóliót eltávolították belőle. Ennek hiányában csak következtethetünk arra, hogy ott a „koronás-liliomos” címer fölött Mátyásé lehetett. Ami egyúttal azt is megmagyarázná, miért nem festették felül az uralkodó jelvényével a második és harmadik köteteket. Tudjuk ugyanis, hogy a budai uralkodói könyvtárban az 1480-as évek második felében, az évtized utolsó éveiben láttak hozzá a rendelkezésre álló, korábban megszerzett, gyakran kevésbé vagy egyáltalán nem díszített kódexek egységesítésének: ekkor készültek a corvinakötések, és ekkor helyezték el ezekben a kódexekben a király címerét.¹³ Ez utóbbira gyakran éppen azért volt

4a–b. **Catullus, Tibullus, Propertius:** *Carmina*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 224, fol. 1r és 1v, *bas-de-page*

szükség, hogy a korábbi tulajdonosoktól származó kéziratokban is jelezzék az új possessor személyét, Mátyásét. Az uralkodói címer elhelyezésekor azonban nem az volt az elsődleges cél, hogy nyomtalanul eltüntessék a korábbi tulajdonosra utaló jeleket, hanem az, hogy az újét feltűnő módon helyezték el: ha az incipiten vagy a címlapon volt a címer, átfestették, ha máshol is, azt már nem feltétlenül. A Francesco Sassetti könyvtárából származó kéziratok közül például a Mariano del Buono műhelyében gazdagon díszített, Cicero filozófiai tárgyú szövegeit tartalmazó kódexben csak két helyen festették felül az eredeti megrendelő ezüst alapon kék harántpólyás címerét, további hat, lapszéli miniatúrával ellátott levélen meghagyták azt, és nem nyúltak a Sassetti-emblémákhoz sem.¹⁴ A veronai példányokon tehát minden valószínűség szerint azért maradtathott szabadon az eredeti címer, mert a budai scriptoriumban megelégedtek azzal, hogy a sorozat első kötetének élén helyezték el Mátyásét.

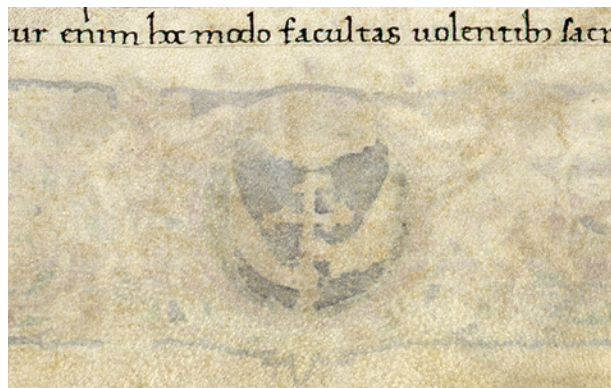
Az immár hét kódexet tartalmazó csoportot azonban még tovább lehet bővíteni. Az 1470 körül Firenzében készült, utóbb Mátyás-címerrel ellátott corvinák

12 8 sor magas, laparannyal festett betűk, fehér indafonatos díszítés: fol. 22v, 47r, 74v, 97r, 118v, 136r, 153v, 170v, 192r. Köszönöm Zsupán Edinának, hogy kérésre összevetette a veronai és római Livius-kódexek kézírását és szakvéleményével megerősítette attribúcióját.

13 Mikó Árpád: *Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta*. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 404–406.

14 New York, The Pierpont Morgan Library, Ms M497. Mátyás-embléma a fol. 1v-n, Mátyás-címer és -emblémák a fol. 1r-n, Mátyás-címer és

Sassetti-embléma a fol. 98r-n, Sassetti-címer és -embléma: fol. 154r, 175r, 188r, 195r, 234r, 262r. Az 1470-es évek közepére, második felére datálható kódex másolója ebben az esetben is Hubertus volt. DE LA MARE 1976. 186–187. Kat. 70; DE LA MARE 1985. 505. Kat. 32/27. A kódex végén utólag beírt levél Niccolò Niccolitól, másolója feltehetően Sebastiano Salvini volt. DE LA MARE 1985. 489. Kat. 9/14. Hasonló esettel van dolgunk a Marino Tomacellitől származó egyik corvina esetében is (BAV, Vat. Lat. 1951): az eredeti tulajdonos címere szerepel a Plinius *Naturalis Historia* II. könyvének incipitjén, a gazdag lapszéli díszbe illesztve az alsó margón (fol. 24r), Mátyásé viszont a fol. 1r levél alján kapott helyet.

5a. **Basilius Bessarion:** *De ea parte Evangelii ubi scribitur...*
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438, fol. 3v, részlet

5b. **Basilius Bessarion:** *De ea parte Evangelii ubi scribitur...*
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438, fol. 3r, részlet

között találunk még azonos eredetű kódexet: az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött, a korábban említett londoni corvinához hasonlóan római költők, ezúttal Catullus, Tibullus és Propertius műveit tartalmazó corvinán az incipitlap verzóján, a Mátyás-címer hátoldalán halványan ugyan, de átütnek a jellegzetes formájú liliomnak és – még halványabban – a koronának a kontúrai. (Kat. 18, 4. a–b kép) Ez a jelenség arra figyelmeztet bennünket, hogy a ma ismert corvinaállomány hasonló típusú kódexeinek további, alapos vizsgálata szükséges azok lehetséges provenienciameghatározása érdekében.

A Corvinába került „koronás-liliomos” címerű kódexek eredeti tulajdonosához azonban nem az eddig bemutatottak visznek közelebb, hanem az, amely egyetlen kivételként a csoportból egészen bizonyosan nem firenzei, hanem római eredetű. A kisméretű, mindössze ötvenhat levélből álló, corvinakötéssel ellátott kódex Bessarion bíboros három, eredetileg görögül írt teoló-

giai tárgyú művének latin fordítását tartalmazza. (Kat. 4, 1. kép) Tematikai szempontból ezek mindegyike az 1437–1439-es firenzei uniós zsinaton kifejtett tevékenységére vezethetőek vissza, tehát a keleti és nyugati egyház egységének megteremtését és a török elleni keresztes háborút szorgalmazzák, de e szövegek közül az egyik csak 1464-ben íródott. Mivel a bíboros 1467 után gyűjtötte össze ezeket a műveit kódexeibe (három ilyen kéziratot is ismerünk könyvtárából), ezért a corvinába került példánynak a keletkezését is az 1460-as évek legvégére kell tennünk.¹⁵

A kézirat incipitjének fehér indafonatos díszítése egyértelműen római mester munkájaként határozható meg, másolója pedig a szintén a Városban tevékenykedő Leonardus Job volt.¹⁶ A *bas-de-page* közepén, babérkoszorúba foglalt medaillonban, Mátyásé alatt a szövegek szerzőjének, Bessarion bíborosnak a címere volt (ez a verzó oldalon tisztán kivehető, 5. a kép), a külső lapszéldísz közepén lévő kisebb medaillonban pedig a li-

15 A három Bessarion-kódex a bíboros könyvtárának anyagával együtt a velencei Biblioteca Marcianába került, jelzeteik itt: Cod. Lat. 133 (=1693), 134 (=1519), 135 (=1694). Ezek keletkezéséhez: Concetta BIANCA: Roma e l'Accademia Bessarionea. In: Uő: *Da Bisanzio a Roma. Studi sul cardinale Bessarione*. Roma, 1999. 35; a Cod. Lat. 133 (=1693) kódexhez: *Bessarione e l'Umanesimo*. Catalogo della mostra. A cura di Gianfranco FIACCORDI–(con la collaborazione di) Andrea CUNA–Andrea GATTI–Saverio RICCI. Napoli, Vivarium, 1994. 511–512. Kat. 121. (Concetta BIANCA). A szövegek keletkezéséhez lásd John MONFASANI: Bessarion Latinus. *Rinascimento*, ser. 2. 21. 1981. 170–172.

16 A fehér indafonatos díszítés struktúrája, az a jellegzetes megoldás, hogy az indadísz külső oldalait – a firenzei példáktól eltérően – laparannyal festett, egyenes vonalkeret szegélyezi, a Rómában ekkor legtöbbet foglalkoztatott miniátor, Gioacchino de' Gigantibus munkáihoz áll közel (például BAV, Vat. Lat. 1051, fol. 1r, Francesco della Rovere – a későbbi IV. Sixtus pápa – *De sanguine Christi* című teológiai

éртеkezését tartalmazó dedikációs kódex II. Pál pápa számára), de néhány jellegzetes vonásában el is tér tőle. A puttók figurakompozíciója, a dekoratív részletek színhasználata arra vall, hogy a miniátor feltehetően firenzei tanultságú volt. Római működését azonban egyértelműen igazolja egy másik kézirat, melynek incipitlapját teljes bizonyossággal utalhatjuk ugyanennek a mesternek a művei közé (BAV, Vat. Lat. 3295, a kódex teljes terjedelmében tanulmányozható a könyvtár digitalizált kódexei között, lásd http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.3295 (letöltés dátuma: 2016. november 21.)). A Martialis epigrammait tartalmazó kézirat Pomponio Leto környezetében, közvetlenül 1470 után készült Rómában, lásd Marianne PADE: Pomponio Leto e la lettura di Marziale nel Quattrocento. In: *Pomponio Leto tra identità locale e cultura internazionale*. Atti del Convegno internazionale (Teggiano, 3–5 ottobre 2008). (Roma nel Rinascimento. Inedita. Saggi, 48.) A cura di Anna MODIGLIANI–Patricia J. OSMOND–Marianne PADE–Johann RAMMINGER–Angela CALOCERO–Ellettra CAMPERLINGO. Roma, Roma nel Rinascimento, 2011. 99–113.

liomos címer részletei látszódnak a részben lepattogzott Corvin-holló alatt. (5. b kép) A címerek elhelyezéséből, a kódex tartalmából és keletkezési idejéből arra lehet következtetni, hogy azt a bíboros adta ajándékba a „koronás-liliomos” címer tulajdonosának. Olyan személyt keresünk tehát, aki ebben az időszakban Rómában járt, és rangjánál, kapcsolatainál fogva megfordulhatott a kúria legfelsőbb köreiben. Mindezek alapján kezd kirajzolódni egy olyan magyarországi megrendelő személyének árnyképe, aki – feltehetően egyházi rangban – az uralkodó diplomatájaként az 1460-as évek második felében jutott el Rómába, de ugyanekkor elsősorban Firenzében készítettetett magának kódexeket. Mivel pedig legalább hét kötete utóbb az uralkodói könyvtárba került, sejthető az is, hogy az illető 1490 előtt halt meg.

A magyarországi kutatás soha nem fordított különösebb figyelmet erre a kódexcsoportra, pedig több szempontból is érdemes lett volna. Az ugyanis nem csak ebből a nyolc tételből áll. Albinia C. de la Mare alapvető jelentőségű, a 15. századi firenzei scriptorokra vonatkozó kutatásainak egyik hozadékaként összesen tizenhét olyan kéziratot – tehát a korábbról ismert hat corvina mellett még tizenegyet – határozott meg, amelyben a szóban forgó címer található meg, egykori tulajdonosukat pedig magyarországi humanistának tartotta.¹⁷

Ez a jelentősnek mondható mennyiség igen egységes képet mutat: három római eredetű kézirattól eltekintve (Kat. 1, 4, 13.) – köztük természetesen a Bessarion-kódexszel – mindegyik Firenzében készült, az 1460-as évek második felére datálhatóak, incipitlapjaikat többnyire egyszerű, fehér indafonatos díszítéssel látták el, szövegüket zömében pergamenre írták, és kizárólag latin nyelvű szövegeket tartalmaznak. Néhány esetben, mint a Harvard University Libraryben őrzött, Aelianus hadászati traktátusát tartalmazó kézirat (Kat. 5.) és a besançon-i Iustinus-kódex (Kat. 5, 6. kép), valamint a budapesti Calcidius-corvina (Kat. 3.) máig őrzik eredeti, firenzei vaknyomásos kötéstábláikat.

Tematikai szempontból igen vegyes a kép, de tisztán látszik, hogy humanista jellegű könyvgyűjteményről van szó: a klasszikus görög és római történetírók (Hérodotosz, Livius, Iustinus) mellett a két Plinius szövegeit találjuk meg bennük, de jelen vannak a római költészet legfontosabb szerzői (Catullus, Horatius, Tibullus, Propertius, Iuvenalis), feltűnően nagy számban

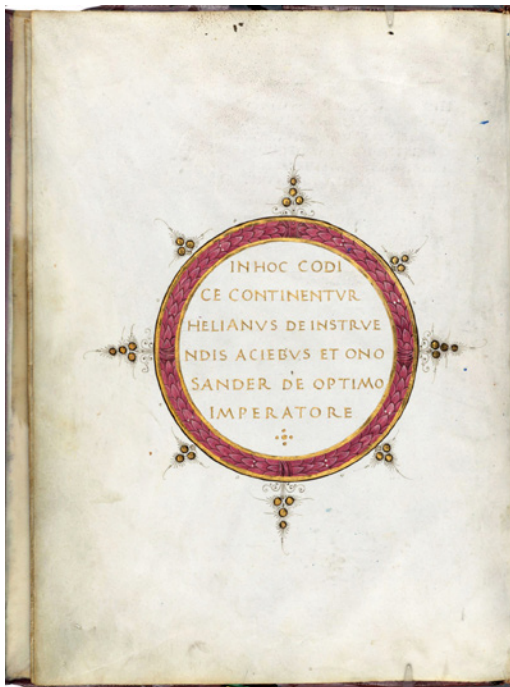

6. **M. Iustinus Iustinus:** *Historiarum Philippicarum Trogi Pompei epitome* Besançon, Bibliothèque Municipale, Cod. Lat. 832, kötéstábla

találkozunk alapvető görög filozófiai szövegek korabeli latin fordításaival és kommentárjaival (Arisztotelész, Platon, Calcidius *Timaios*-kommentárja), de van közöttük hadtudományi traktátus (Aelianus és Onosander), valamint korai görög egyházatyáknak a 15. században gyakran olvasott művei, mint Aranyszájú Szent János zoltárkommentárjai és a teljes Pseudo-Dionysius-korpusz Ambrogio Traversari fordításában, valamint Lactantius, és különösen érdekes a Vitruvius építészeti traktátusának jelenléte. A de la Mare által összeállított listán mindezek mellett még egy, Rómából eredeztethető kéziratot találunk: a bázeli Universitätsbibliothek

17 DE LA MARE 1985. 456. (Az egyes kódexek másolóira vonatkozó hivatkozásokat lásd a *Függelék*ben.) A kódexcsoportból nyolc tételt már korábban sikerült azonosítani, PÄCHT-ALEXANDER 1970. 30. Kat. 313. (Ezek a kódexek a *Függelék*ben: Kat. 2, 6, 8, 12, 13, 14, 15, 19. [az utóbbi

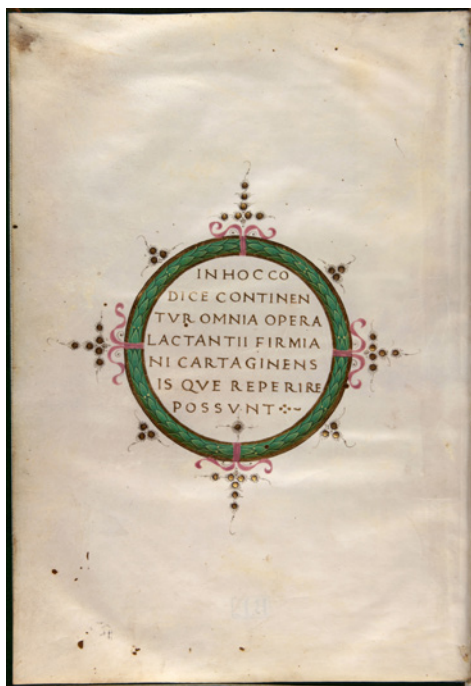
itt hibás jelzettel szerepel: Cod. 2391, helyesen: Cod. 2384].) Azokban az esetekben, ahol ez jól tanulmányozható, tisztán látszik, hogy a címereket az illuminálással egyszerre festették a kódexekbe.

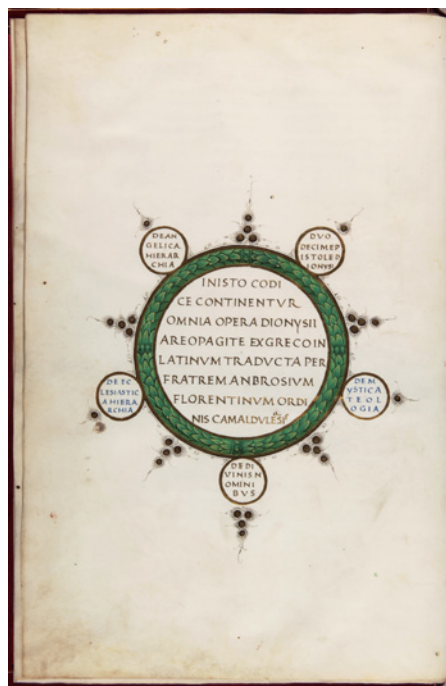
7. **Aelianus:** *De instruendis aciebus*. Cambridge (Mass.), Harvard University Library, Ms. Richardson 16, fol. 1v

8. **Herodotus:** *Historiarum libri IX*.
Holkham Hall, Ms. 440, fol. 1v, részlet

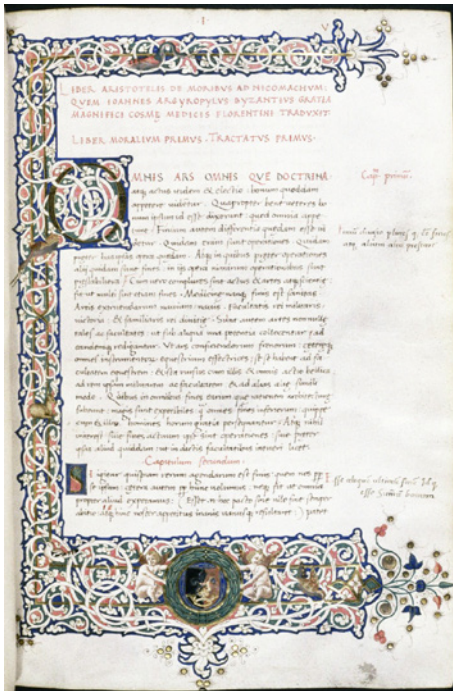

9. **Lactantius:** *Opera*. Modena, Biblioteca Estense
Universitaria, Cod. Lat. 384 (=a.M.8.18), fol. 2v

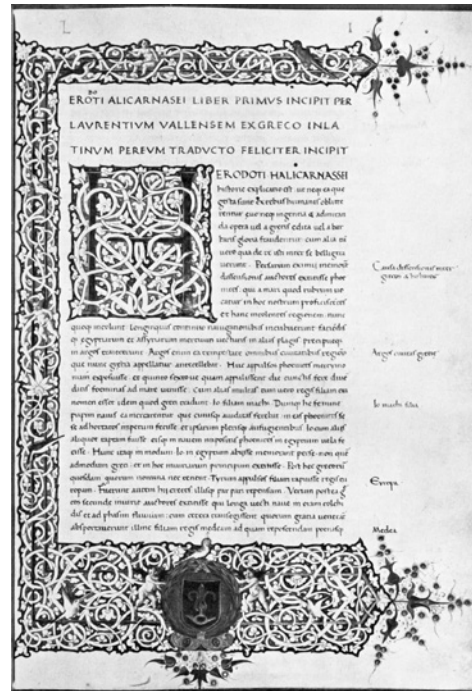

10. **Pseudo-Dionysius Areopagita:** *Opera*. Modena,
BEU, Cod. Lat. 386 (=a.H.3.12), fol. 2v

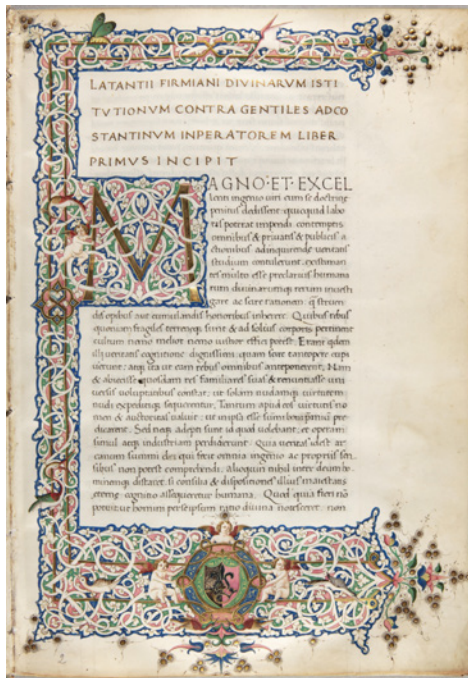

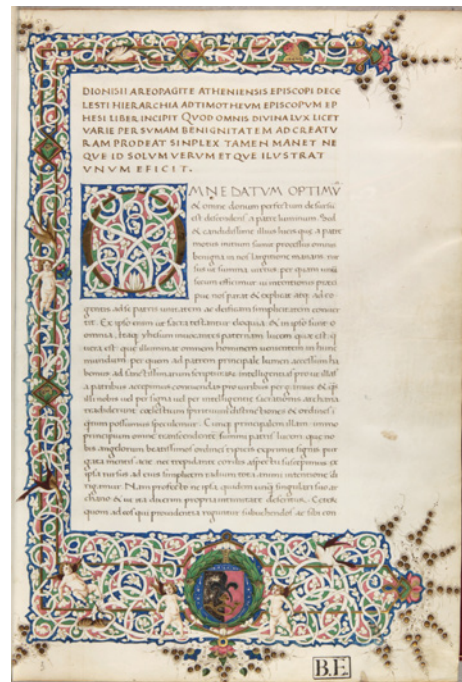
11. **Aristoteles: Opera**
Oxford, Bodleian Library, Canon. Class. 289, fol. 1r

12. **Herodotus: Historiarum libri IX.**
Holkham Hall, Ms. 440, fol. 2r

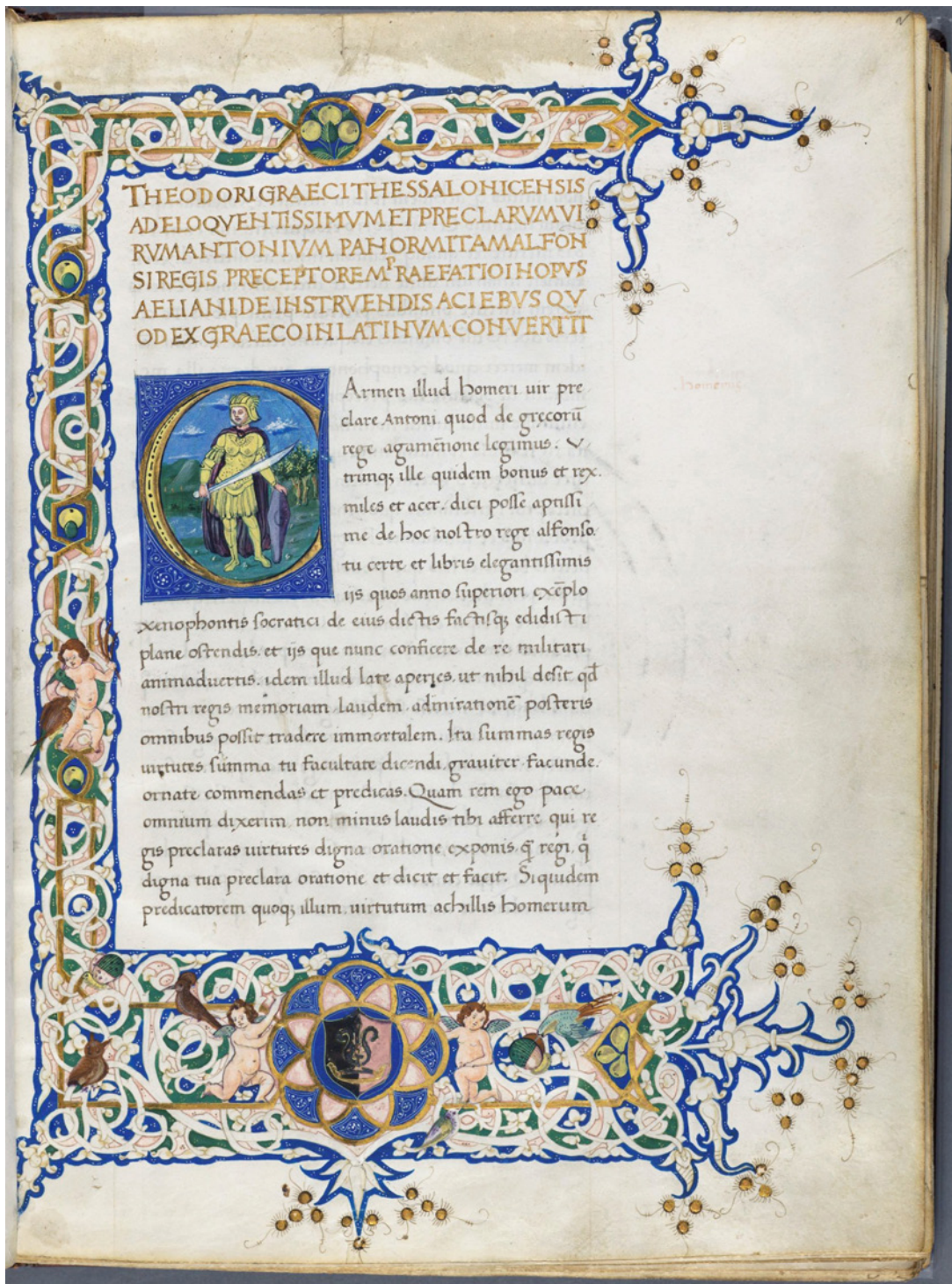

13. **Lactantius: Opera.** Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Cod. Lat. 384 (=a. M. 8.18), fol. 3r

14. **Pseudo-Dionysius Areopagita: Opera.** Modena, BEU, Cod. Lat. 386 (=a. H. 3.12), fol. 3r

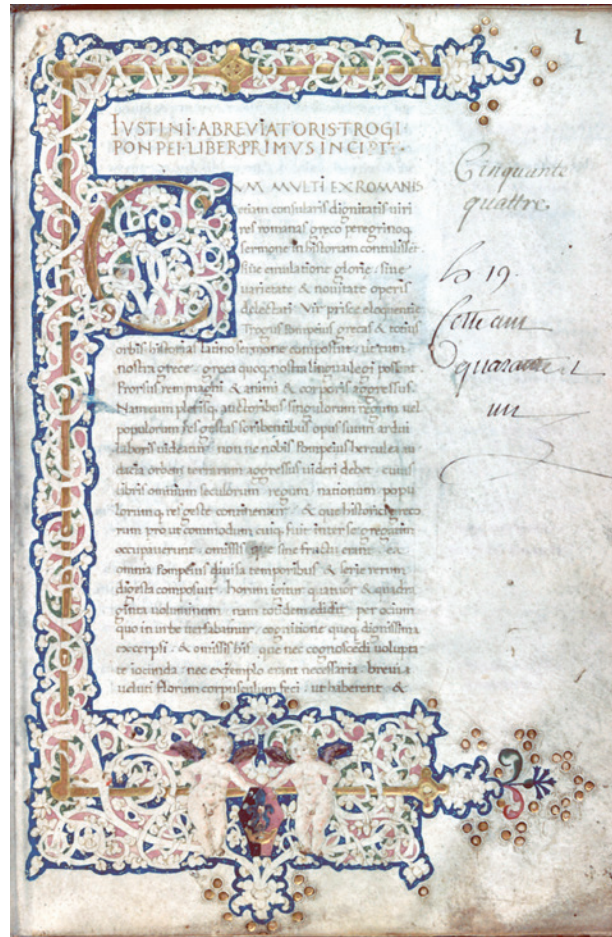

15. **Aelianus Tacticus:** *De instruendis aciebus*; **Onosander:** *De optimo imperatore*
Cambridge (Mass.), Harvard University, Houghton Library, Ms. Richardson 16, fol. 2r

16a. **M. Iulianus Iustinus:** *Historiarum Philippicarum Trogi Pompeii epitome*. Besançon, Bibliothèque Municipale, Cod. Lat. 832, fol. 1v

16b. **M. Iulianus Iustinus:** *Historiarum Philippicarum Trogi Pompeii epitome*. Besançon, Bibliothèque Municipale, Cod. Lat. 832, fol. 2r

papírkódexe Georgius Trapezuntius Ptolemaiosz-komentárját tartalmazza.¹⁸ (Kat. 1.) A szöveg jelenléte a csoportban azonban a teljes könyvtár kontextusának megértésében is segít. Ezt a szöveget a szerző ugyanis az 1460-as évek végén Mátyás királynak ajánlotta, ugyanabban az időszakban, amikor más műveit és fordításait Vitéz Jánosnak és Janus Pannoniusnak küldte meg.¹⁹ A bázeli kézirat ugyan nem tartalmazza az

uralkodónak szóló dedikációt, de a Bessarion-corvinával együtt tekintve arra enged következtetni, hogy a kódexek eredeti tulajdonosa abba a Vitéz János körül csoportosuló szellemi közegebe tartozhatott, amely ebben az időszakban – a pozsonyi egyetem szervezésének korában – egyszerre tartott fenn szoros kapcsolatokat a két, Rómában élő görög tudóssal, Bessarionnal és Trapezuntiuszal.²⁰

18 A Mátyásnak szóló dedikációt tartalmazó kódex nem a Corvina példánya, de a szerző autográf javításait tartalmazza: Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Math. Fol. 24. Ajánlásának szövegét közli John MONFASANI: *Collectanea Trapezuntiana. Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*. (Medieval & Renaissance Texts & Studies) Binghamton (N. Y.), MRTS, 1984. 286–287.

19 A magyarországi vonatkozású Trapezuntius-kódexekről összefoglalóan

EKLER Péter: Adalékok a korvinák történetéhez I. Trapezuntius-kódexek, Trapezuntius-korvinák. *Magyar Könyvszemle*, 123. 2007/3. 265–277.

20 Trapezuntius 1467 és 1470 közé datálható magyarországi kapcsolatát összefoglalta MONFASANI 1976. 194–198; KLANICZAY Tibor: Egyetem Magyarországon Mátyás korában. In: Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Vál. és szerk. KLANICZAY Gábor–KÖSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2001. 114.

17. **Titus Livius:** *De bello macedonico (Ab urbe condita, Decas IV)*. Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVII (125), fol. 3r, *bas-de-page*

A kódexcsoport – úgy tűnik – igen rövid idő alatt készült el: kodikológiai és stíluskritikai szempontok alapján az összes ismert kéziratot nagy biztonsággal lehet az 1460-as évek második felére datálni. Áruklodó jel például, hogy a miniatúrák között kizárólag a fehér indafonatos díszítéssel találkozunk, a következő évtized első felétől ennek helyébe lépő virágdíszes ornamentikával egyszer sem. (11–14. kép) A pontosabb meghatározást nehezíti, hogy mindössze egyetlen kódexben szerepel datált kolofon, a besançoni Iustinus-kódexben. (Kat. 2.) Ez viszont pontosan illeszkedik az összképbe: írása 1468 novemberében készült el.

Gabriella Mori Beltrami, aki a kódexcsoportot de la Mare kutatásaira alapozva elemezte, de figyelmét elsősorban a miniatúrák stíluskritikai összefüggéseire fordította, arra a következtetésre jutott, hogy a (firenzei eredetű) kódexek nagy valószínűséggel Vespasiano da Bisticci műhelyéből kerültek ki.²¹ A kódexcsoport firen-

18. **M. Iunianus Iustinus:** *Historiarum Philippicarum Trogi Pompei epitome*. Besançon, Bibliothèque Municipale, Cod. Lat. 832, fol. 2r, *bas-de-page*

zei miniátorai közül két jelentősebb egyéniséget emelt ki. Az egyikhez a veronai Livius III. decasa (Kat. 15, 3. *a-b. kép*) és feltehetően az Aelianus-kódex köthető²² (Kat. 5, 7. és 15. kép), a másikhoz pedig a IV. decast tartalmazó veronai corvina (Kat. 16, 2. *a-b. kép*) és a besançoni Iustinus (Kat. 2, 16. *a-b. kép*). Az utóbbi, meglehetősen egyéni stílusú mestert véleményem szerint Cosimo Rosselli környezetében kell keresnünk: a keretdíszek ornamentális részleteihez képest kissé túlméretezett és túlsúlyos, de határozott kontúrral megrajzolt, erőltetett kontrasztban álló puttók, amelyek csipőre tett kezük kifordított kéztartásával Donatello bronz Dávid-szobrát idézik, Rossellinek az 1460-as évek második felére datálható táblaképeiről lehetnek ismerősek, de ekkorra tehető miniátor munkásságával is sok rokonságot mutatnak.²³ (17–18. kép)

A Bisticci-hipotézist Beltrami megfigyelésin túl az is alátámasztja, hogy noha több miniátor és másoló

21 BELTRAMI 1988; Bisticci életművének értékeléséhez és a műhelyéből kikerült kódexek jellegzetességeihez: Albinia C. de la Mare: Vespasiano da Bisticci as Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-Century Florence. In: *The History of the Book in the West: 400AD-1455*, I. Ed. by Jane ROBERTS-Pamela ROBINSON. Farnham-Burlington (VT), Ashgate, 2010. 439-480.

22 A veronai Livius (*Decas III*) mesterét korábban az ún. „Maestro delle Deche Aragonesi” segédnéven ismert, Aragóniai Alfonz calabriai herceg számára az 1450-es évek végén készült Livius-kötetek miniatúrával azonosították. Ez az attribúció azonban nem meggyőző, lásd BELTRAMI 1988. 270–271. A szerző javaslata: Bartolomeo di Domenico di Guido.

23 Cosimo Rosselli éppen az 1460-as évek második felében mutatható ki miniátorként. A puttók legjobb analógiáit azonban az ugyanerre az időszakra datálható – részben műhelymunkaként meghatározott – táblaképein találjuk meg, elsősorban a firenzei Museo di San Marco gyűjteményében őrzött egyik *Madonna a gyermekével és két angyallal* képen (Inv. 1890. n. 489), lásd Edith GABRIELLI: *Cosimo Rosselli. Catalogo ragionato*. (Archivi di Arte Antica.) Torino, Umberto Allemandi & C, 2007. 126–127. Kat. 17, de további példák is felhozhatók, Uo. 141. Kat. 25; 157–160. Kat. 38–40. Rosselli és műhelye miniatori tevékenységéhez Uo. 34–35. és II, IVa-b színes táblák, 112–114. Kat. 4–7. és 120–123. Kat. 11–13. Ezek közül a Biblioteca Medicea Laurenziana 1466 és 1468 közé datálható Ptolemaiosz-kódexének (Plut. 30, 3) incipitjén (fol. 1r)

keze is kimutatható a „koronás-liliomos” csoportban, de a kódexek kiállítása alapján készítésükkor nagyfokú egységességre törekedtek. Erre utalnak a megmaradt, eredeti kötéstáblák, és erre enged következtetni, hogy a kódexek egy jelentős részébe az incipitlapot megelőző levél verzójára teljesen egyforma típusú díszítéssel kialakított, kapitális antikva aranybetűkkel írt címfelirat került (Kat. 5, 7, 8, 10, 11, 7–10. kép). Ugyanilyen jellegű, egységes címlapot kaptak többek között a Bisticci műhelyében ugyanebben az időszakban Federico da Montefeltro számára készült kódexek is.²⁴ Hasonló következtetésre jutunk, ha a de la Mare által azonosított másolókat nézzük. A kéziratok zömét azok készítették, akik ekkor kifejezetten Bisticci scriptoraiként ismertek, mint például Sinibaldus (Kat. 9, 10.), Hubertus (Kat. 5, 7, 15, 16.), illetve az ún. „Venezia, Bibl. Marciana lat. Z.58” másolója (Kat. 19, 20.), aki szükségnevét éppen a firenzei *cartolaio* műhelyében Bessarion bíborosnak 1470 és 1472 között készített, Szent Ágoston műveit tartalmazó kézíratairól kapta.²⁵

De la Mare kutatásainak van azonban egy másik tanulsága is: a szerző kimutatta, hogy a kódexek jelentős részében emendátorként vagy a tartalommutató másolójaként (Kat. 6, 14, 17, 20.) kimutatható Bartolomeo Fonzio keze. Az egyik oxfordi Arisztotelész-kódexnek pedig teljes egészében ő volt a másolója (Kat. 12, 11. kép). Ez a megfigyelés a kéziratok egy részének pontosabb datálását is lehetővé teszi, vagy legalábbis egy feltételezhető *terminus ante quem*et nyújt: Fonzio 1469 nyarán elhagyta Firenzét, és másfél évig, egészen Borso d’Este 1471-ben bekövetkezett haláláig Ferrarában tartózkodott.

Minden jel szerint közreműködése a kódexek elkészítésében még az elutazása előtti időszakra esett. Megjegyzendő viszont, hogy a csoporton belül Fonzio kezét csak olyan kéziratokban ismerte fel a kutató, amelyekben semmilyen jel nem utal arra, hogy később a Corvina könyvtárba kerültek volna. Ebből azonban egyelőre semmilyen következtetést nem tudunk levonni a teljes anyagon belül esetlegesen felállítható relatív kronológiára vonatkozóan. Mindez akár a véletlen műve is lehet.

Garázda Péter és Bartolomeo Fonzio

Fonzio jelenlétéből két következtetést vonhatunk le. Egyrészt ez is alátámasztja azt, hogy Bisticci volt a munka szervezője: az ifjú humanista, Argüropolosz tanítványa ugyanis ebben az időben szűkös anyagi helyzete miatt, professzionális írnokként az ő műhelyének is dolgozott.²⁷ Másrészt, ha azt feltételezzük, hogy a „koronás-liliomos” kódexcsoport magyarországi megrendelőjének számára készült, és azt látjuk, hogy a kéziratok egy jelentős részében a szövegek gondozását Fonzio végezte, akkor önkéntelenül adódik a lehetőség, hogy ezt összefüggésbe hozzuk a korai magyarországi humanista könyvkultúra történetének egyik legfontosabb, Firenzében íródott epizódjával, az 1468–1469-es évek eseményeivel.

Bartolomeo Fonzio legkorábbi magyarországi kapcsolatai ugyanis ekkorra datálódhatnak: ferrarai tanulmányai végeztével 1468-ban érkezett Firenzébe Garázda

a címertartó puttó véleményem szerint a veronai Livius miniatúrával azonos kéz műve. Angela Dillon Bussi a veronai Livius-kódex (*Decas IV*) miniatúráit Cosimo testvérehez, a Corvina történetének egy későbbi időszakából jól ismert Francesco Rossellihez próbálja kötni, és a díszlap élénk színvilágában – a kódex keletkezési idejét figyelmen kívül hagyva – a budai miniatorműhely hatását véli felfedezni. Angela DILLON BUSSI: La miniatura per Mattia Corvino: certezze e problematiche, con particolare attenzione a quella fiorentina, a Bartolomeo di Guido, a Mariano del Buono. In: *Nel segno del corvo*. 2002. 109.

24 Ennek egyik legjobb példája az éppen Aelianus és Onosander traktátusait tartalmazó kódex (BAV, Urb. Lat. 881) f. 1v címlapja. Ennek másolója ráadásul éppen Sinibaldus, és részben Hubertus volt, lásd DE LA MARE 1985. 538. Kat. 34A. A Montefeltro-könyvtár korai, az 1460-as évek végére és a következő évtized elejére datálható firenzei, Bisticci műhelyében készült kódexeinek jellegzetes miniatúrástílusához, tehát a könyvtár legkorábbi, fehér indafonatos díszű „rétegéhez” lásd Ada LABRIOLA: I miniatori fiorentini. In: *Ornatissimo codice. La biblioteca di Federico da Montefeltro*. Catalogo della mostra, Urbino, Palazzo Ducale, Galleria Nazionale delle Marche. A cura di Marcella PERUZZI-(con la collaborazione di) Claudia CALDARI-Lorenza MOCHI ONORI. Biblioteca Apostolica Vaticana-Milano, Skira, 2008. 53–55.

25 A másolókhöz DE LA MARE 1985. 432. és 537–538. Kat. 68. (Sinibaldus), 459–460. és 504–505. Kat. 32. (Hubertus), 463, 572 és 552–553. Kat. 103. („Venezia, Bibl. Marciana lat. Z.58” scriptor). A csoportban kimutatható többi másoló is Bisticci szolgálatában állt, például az utrechti származású Petrus de Traiecto (Kat. 11.), aki jellemzően az 1470-es évek első felében legalább tíz kódexet másolt Federico da Montefeltro könyvtára számára. DE LA MARE 1985. 462–463. és 532–533. Kat. 63; Albinia DE LA MARE: Vespasiano da Bisticci e i copisti fiorentini di Federico. In: *Federico di Montefeltro. Lo stato / le arti / la cultura*, III. *La cultura*. Atti del convegno. A cura di Giorgio CERBONI BAIARDI-Giorgio CHITTOLINI-Piero FLORIANI. (Biblioteca del Cinquecento, 30.) Roma, Bulzoni Editore, 1986. 85.

26 CAROTI-ZAMPONI 1974. 12–13; Raffaella ZACCARIA: Della Fonte, Bartolomeo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, XVI. Roma, 1988; *Fontii epistolarum libri* 2008. 248. (Alessandro Daneloni kommentálja az I. 12. Garázdához írt levélhez.)

27 DE LA MARE 1985. 446. és 488. Kat. 7/28.: BAV, Urb. Lat. 203. Az egyszerű, fehér indafonatos díszű kódex az 1460-as évek végén Bisticci műhelyében készült Federico da Montefeltro számára, tartalma (Calcidius Platón-kommentárja) azonos a „koronás-liliomos” csoportból ismert egyik kéziratéval. (Kat. 3.)

Péter.²⁸ Itteni jelenléte a Firenze és Mátyás közötti diplomáciai érintkezésben is nyomot hagyott, hiszen amikor 1469 decemberében a Signoria két oroszlánt küldött a magyar uralkodónak ajándékba, akkor a Mátyásnak szóló hivatalos kísérlévlében róla is megemlékeztek, mint akit „pro cive carum haberemus”.²⁹ Fonzióval is ebben az időszakban került szoros barátságba, amelyről nemcsak az előbbinek 1471-ben, már Garázda Firenzéből való távozása után írott levelei tanúskodnak, hanem a magyar humanista kódexei is.³⁰ Ma ismert négy könyvének mindegyike Firenzében készült, közülük hármát címere díszíti. A kéziratok kodikológiai jellemzőit egy humanista baráti társaság együttműködésének lenyomataiként is értékelhetjük: két kéziratát Fonzio emendálta, egyiknek pedig, a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban őrzött Macrobius-kódexnek, nemcsak másolója volt – ez az egyetlen eset, amikor a kolofonban szignálta munkáját –, de a benne található rajzos illusztrációkat is nagy valószínűséggel ő készítette.³¹ Ennek a baráti körnek más tagjai is voltak, például a rendkívül tehetsős és befolyásos firenzei családból származó, élete során hatalmas könyvtárat létrehozó domonkos rendi szerzetes, Giorgio Antonio Vespucci is. A görögül kiválóan tudó Vespucci írta Garázda kódexeinek görög szövegrészeit, így a korábban említett Macrobiusét is. Jelenléte a magyar humanisták kódexeiben a heraldikus reprezentáció eszközeivel is kifejezésre jutott: Garázdáéval egyesített barátságcíme látható a magyar humanista egyik, Cicero beszédeit tartalmazó kódexének kezdőlapján és

a családi címerállatok, a darazsak (vespe) sorjáznak a Vitéz János számára ekkor, az 1460-as évek végén készült, Fonzio margináliáit tartalmazó, háromkötetes, rendkívül gazdagon díszített Livius-korpusz harmadik kötetén.³² E kódexeket egyébként Garázda Péter feltehetően ajándékképpen készítette az esztergomi érsek számára, ez magyarázza meg címere jelenlétét a harmadik kötet imént hivatkozott díszlapján.

A „koronás-liliomos” címerrel díszített kódexek egy része pontosan illeszkedik ebbe a közegbe: Garázda négy ismert firenzei kódexéből ugyanis kettőnek a tartalma szinte teljesen megegyezik az ebből a kódexcsoportból ismert két kéziratával: a modenai Biblioteca Estenseben őrzött Lactantius (Kat. 10.) párdarabja az Österreichische Nationalbibliothek Garázda-címeres kódexe, a besançonni Iustinusnak (Kat. 2.) pedig a Prágában található, Garázda autográf possessorbejegyzését tartalmazó példánya felel meg.³³ Az utóbbi két kéziratban ráadásul egyaránt jelen vannak Fonzio margináliái. De további összefüggésekre is bukkanhatunk: a „koronás-liliomos” Iustinus-kódex másik emendátora az a Piero Cennini volt, akinek barátsága Garázdával és Fonzióval is jól dokumentált, ráadásul a Corvina könyvtár ma ismert anyagának firenzei, fehér indafonatos díszű kötetekben és Vitéz János kódexeiben is kimutatható másolóként. Datált kolofonjai alapján úgy tűnik, mintha 1467 tavasza és 1468 novembere között kizárólag magyarországi megrendelők számára dolgozott volna, és ennek a sornak a végére illeszkedik a besançonni Iustinus-kódex.³⁴

28 Garázda és Fonzio kapcsolatához a korábbi irodalom áttekintésével: DANIELONI 2001; a Garázda Péterre vonatkozó korábbi irodalmat összefoglalja és életrajzát új adatokkal kiegészítve ismerteti C. TÓTH 2016.

29 FRAKNÓI 1893. 241–242. Nr. 177/h. (1469. XII. 23.) Az oroszlánküldéshez lásd még RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az öreg Leó. In: Uő: „*Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből.* Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 135–136; Pócs Dániel: *A Didymus-corvina. Hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában.* Budapest, MTA BTK, Művészettörténeti Intézet, 2012. 250–251.

30 Fonzio Garázdához szóló levelei *Fontii Epistolarum Libri* 2008. 21–25. Ep. I. 12, 13, 14, 15.

31 München, Bayerische Staatsbibliothek (a továbbiakban: BStB), Clm 15738. Macrobius Ambrosius Theodosius: *Saturnaliorum libri VII, Commentarium in Somnium Scipionis.* Kolofon a fol. 293v-n: „Bartholomaeus fontius excrispit florentiae”. CAROTI-ZAMPONI 1974. 83–84. Kat. 38; DE LA MARE 1985. 488. Kat. 7/21. Az illusztrációk közül a fol. 156v levélen látható „Microcosmus” emberalakja jól összevethető Fonzio ismert rajzaival. A kódexhez lásd még HOFFMANN–WEHLI 1992. 105–106; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 118. Kat. 67; *Csillag a holló árnyékában* 2008. 212. Kat. 43. (FÖLDESI Ferenc).

32 Az egyesített Vespucci- és Garázda-címerrel díszített Cicero-kódex (München, BStB, Clm 15734) írásában Giorgio Antonio és Fonzio is közreműködött. A barátságcímerben először de la Mare ismerte föl

a Vespucciakra utaló heraldikus motívumokat, de ez a megfigyelése később csak Alessandro Daneloni figyelmét keltette föl, egyébként észrevétlenül maradt. DE LA MARE 1985. 553. Kat. 106/11. („former Yates Thompson Petrarch” másoló, Giorgio Antonio és Nastagio Vespucci, Bartolomeo Fonzio); DANIELONI 2001. 307; A kódexhez lásd még CAROTI-ZAMPONI 1974. 129; *Csillag a holló árnyékában* 2008. 210. Kat. 42. (FÖLDESI Ferenc); Vitéz Livius-kódexéhez (Decas IV, München, BStB, Clm 15733) lásd *Csillag a holló árnyékában* 2008. 174–177. Kat. 33. (ZSUPÁN Edina); DE LA MARE 1985. 531. Kat. 62/37. (másoló: Piero Strozzi) és 488. Kat. 7. (Bartolomeo Fonzio annotációi).

33 Garázda Lactantius-kódexe: Wien, ÖNB, Cod. 717. HERMANN 1932. 66–67. Kat. 19. A kódex azonos sorrendben tartalmazza Lactantius műveit (fol. 1r–254v), majd ezután következik néhány sor Ovidius *Metamorphoses*éből és végül Venantius Fortunatus: *Carmen de Pascha* (fol. 254v–256r). Vő. HOFFMANN Edith: Garázda Péter könyvtárának címeres darabja. *Turul*, 47. 1933. 79; HOFFMANN–WEHLI 1992. 257. Másolójáról: DE LA MARE 1985. 545. Kat. 82/6. Garázda Iustinus-kódexe: Praha, Národní knihovna České republiky, Cod. VIII. H. 72; HOFFMANN–WEHLI 1992. 106. Másolójáról: DE LA MARE 1985. 531–532. Kat. 62/48. (Piero Strozzi, Bartolomeo Fonzio annotációival). Garázda kódexei közül ez az egyetlen, amely már nem fehér indafonatos, hanem virágdíszes dekorációt kapott az incipitlapján, ezért feltehetően az 1470-es évek elején készült. A címer helye üresen maradt.

34 DE LA MARE 1985. 445. és 526–529. Kat. 60/13, 15, 18, 22, 26, 29, 31, 32, 33. Csapodiné Gárdonyi Klára, felismerve, hogy Cennini szignált ko-

Ki lehetett tehát ennek a jelentős kódexgyűjteménynek, talán nem túlzás azt feltételezni, hogy könyvtárnak a létrehozója és első tulajdonosa? A kérdés megválaszolásához egy olyan kézirat vezet el bennünket, amelyet a „koronás-liliomos” címeres kódexcsoport kapcsán eddig soha nem emlegettek. Az Österreichische Nationalbibliothek magyarországi eredetű humanista kódexei között kettőn is szerepel Nagylucsei Orbán püspöki címere. A két kézirat minden kétséget kizáróan Firenzében készült az 1460-as évek végén, incipitlapjuk három margóját rendkívül kvalitatásos, fehér indafonatos miniatúra díszíti, a *bas-de-page* közepén látható címer két oldalán szárnyas puttók is megjelennek. E két kézirat egyikét, Marsilio Ficino Platón-kommentárját joggal hozzák kapcsolatba Janus Pannonius személyével. A *Lakomához* írt kommentárját (*Convivium de amore*) tartalmazó szöveget Ficino 1469-ben a pécsi püspöknek ajánlotta, meg is küldte neki, feltehetően tehát ez a kódex dedikációs példánynak tekinthető.³⁵ Nagylucsei címere biztosan utólag került rá, hiszen ő csak 1481-ben nyerte el a püspökséget (a győrit), márpedig a címlapon – mint minden kódexen – infula látható a címerpajzs fölött.³⁶

A másik kézirat, az ÖNB Cod. 48 jelzetű Plinius-kódex (19. a kép) azonban más tulajdonostól származik: a kutatás eddig nem regisztrálta, hogy Nagylucsei címere alatt egy másiknak a nyomai szabad szemmel is kivehetőek: a kékkel és vörössel harántosztott pajzs heraldikai jobb szélén, a kék máz alól fekete alap tűnik elő, a Nagylucsei címeréhez tartozó, hatágú arany csillagtól balra, de a fekete alapra festve pedig egy – a csillagétól érzékelhetően eltérő árnyalatú –, laparannyal felvitt címerkép részlete látszik. (19. b kép) Ezt a kis részletet teljes bizonyossággal azonosíthatjuk a „liliomos-koronás” kódexcsoportról ismert heraldikai motívummal, a háromágú korona kihajló szélével. (Kat. 17.) A többi kódexről ismert címerábrákon jellegzetesen alulnézetből ábrázolt koro-

19a. Pseudo-Plinius: *De viris illustribus*; C. Plinius Secundus: *Epistolarum libri*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 48, fol. 1r

lofonjai igen sok, később részben a Corvina állományába került kódexben felbukkannak, megpróbálta a firenzei másolót Mátyás király scriptoraként bemutatni, és egy sor további kódex írását próbálta neki tulajdonítani. Ezen attribúciókat utóbb de la Mare elvetette. Klára CSAPODI-GÁRDONYI: *Les manuscrits copiés par Petrus Cenninus: list revue et augmentée*. In: *Miscellanea codicologica F. Masai dicata MCMLXXIX*. Ediderunt Pierre COCKSHAW–Monique–Cécile GARAND–Pierre JOBOGNE. Gand, E. Story-Scientia, 1979. 413–416; DE LA MARE 1985. 529. (Rejected attributions)

35 Wien, ÖNB, Cod. 2472. Ficino 1469 augusztusában íródott, Janushoz szóló ajánlólevelét, amelyben Garázda Péterről is megemlékezik, Ábel Jenő közölte a bécsi kódexből, *Analecta* 1880. 203–204. A kódexhez: HERMANN 1932. 56. Kat. 51; HOFFMANN–WEHLI 1992. 104, 256; CSAPODI Csaba: *Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára*. In: *Janus Pannonius. Tanulmányok*. Szerk. KARDOS Tibor–V. KOVÁCS Sándor. (Memoria Saeculorum Hungariae, 2.) Budapest, Akadémiai Kiadó,

1975. 189–206; GAMILLSCHEG–MERSICH–MAZAL 1994. 75–76. Kat. 36. (Ernst GAMILLSCHEG); MIKÓ 2000. 134.

36 Nagylucsei Orbán jól ismert címereslevele 1480. február 2-án kelt (MNL OL, DL105029), lásd SCHÖNHERR Gyula: *Nagylucsei Orbán címereslevele 1480-ból*. *Turul*, 16. 1898. 66–68; *Hunyadi Mátyás* 2008. 279–280. Kat. 6.7. (ÉRSZEGI Géza–WEHLI Tünde). Kevésé köztudott azonban, hogy hasonló, de nem teljesen azonos címerképpel Nagylucsei Orbán és testvérei már korábban, 1472-ben is részesültek címeradományban, lásd DARÓCZY Zoltán: *Dóczyak és Nagylucseiek*. *Turul*, 52. 1938. 82–84. Az armális 1945 előtt Majláth Géza tulajdonában volt, majd elveszett. Az 1472. május 3-án kiadott címereslevelén annak leírása szerint a későbbi címerhez képest a harántosztott címerpajzson fordítva voltak a színek, tehát a felső mezőben az oroszlán – itt a hasa alatt egy skorpióval – kék alapra, míg az alsóban a csillag vörös alapra volt helyezve.

na alsó peremének ovális formája is tisztán kirajzolódik a pajzs alsó felén. A kézirat másolója Piero Cennini volt, az általa szignált kolofon 1469. január 11-i dátumot tartalmaz, a szöveget pedig Fonzio emendálta.³⁷

Handó György

Hogyan juthatott Nagylucsei Orbán egy olyan könyvgyűjteményből származó kódexnek a birtokába, amelynek más darbjai egyébként az uralkodói bibliotékába jutottak? Ennek megválaszolásához érdemes a másik bécsi kézirat hipotetikus provenienciáját összevetni Nagylucsei személyes életútjával. Ha azt feltételezzük ugyanis, hogy a Nagylucsei birtokába került Ficino-kódex első tulajdonosa valóban Janus volt, akkor kézenfekvőnek tűnik, hogy ehhez legkönnyebben Pécssett juthatott hozzá. Az 1480-as években a királyi udvarban hatalmas karriert befutó Nagylucsei ugyanis a megelőző évtizedben fokozatosan emelkedve az egyházi javadalmak ranglétráján, előbb budai olvasókanonok (1472), majd esztergomi (1473–1474), illetve fehérvári kispóspost (1474) volt, végül pedig, győri püspöki kinevezése előtt másfél évvel, 1480-ban elnyerte a pécsi székeskáptalan préposti tisztét.³⁸ Elsősorban itt juthatott hozzá egy Janustól származó kézirathoz, és úgy tűnik, nem csak ahhoz. Pécssett ugyanis – és itt kell visszatérnünk Vespasiano da Bisticci életrajzaira – az 1460-as évek végén Janusé mellett volt még egy kiemelkedő jelentőségű, humanista jellegű, nagyrészt Firenzében készült kódexekből összeállított könyvgyűjtemény: Handó György.³⁹

Bisticci Handó-életrajzának azonban van egy gyenge pontja, amiről természetesen nem a szerző tehet: állítását nem tudjuk ellenőrizni. Amíg ugyanis a *Vitében* Vitézről és Janusról írottakat a történeti források és a fennmaradt kódexek – legalábbis részben – igazolják, a két főpap bibliofil tevékenysége jól dokumentált, addig

19b. Pseudo-Plinius: *De viris illustribus*; C. Plinius Secundus: *Epistolarum libri*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 48, fol. 1r, bas-de-page: Nagylucsei Orbán címe

Handó György könyvtáráról semmit sem tudunk. Bisticci életrajzán kívül máig nem került elő semmilyen egyéb forrás, amely alátámasztaná a *cartolaio* szavait: még maga Fonzio vagy Garázda sem utal arra, hogy a pécsi püspökön és az esztergomi érseken kívül kapcsolatban álltak volna ekkor olyan magyarországi személlyel, aki Firenzében nagy számban készítettett magának kódexeket. Egyetlen kézirat sem vált ismertté, amelyben Handó possessorbejegyzését olvashatnánk, és nem ismerünk egyetlen magyarországi forrást – sem ebből a korszakból, sem későbbből –, amely akár csak futólag említené ezt a Bisticci által igen nagyra becsült és jelentős darabszámúnak mondott könyvtárat.

A magyarországi humanizmus kutatásában természetesen gyakran merült fel az igény, hogy a Bisticci által emlegetett pécsi káptalani könyvtár kódexeit felkutatassák, és próbálkoztak a bibliotéka egykori helyének lokalizálásával is,⁴⁰ de mintha tudat alatt senki sem bízott volna igazán eme forrásszöveg hitelességében. Ennek a soha meg nem fogalmazott, de szinte tapintatható kételynek talán az lehet az oka, hogy Vitézzel és

37 Érdemes megjegyezni, hogy a kolofon dátumformulájában a másoló arról is megemlékezik, hogy munkájával II. Pál pápasága idején készült el. Ez a megjegyzés – bár nem példa nélküli – arra utalhat, hogy a megrendelő egyházi méltóságot viselt.

38 Egyházi javadalmaihoz lásd KÖBLÖS József: *Az egyházi középéretg Mátyás és a Jagellók korában*. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 12.) Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1994. 305–305. Kat. 72, de a szerző nem említi pécsi prépostságát; C. TÓTH-HORVÁTH-NEUMANN-PÁLOS-FALVI 2016. 40. (győri püspök: 1481. VII. 22. – 1486. XI. 25.), 35. (egri püspök: 1486. október 27. – 1491. október 9.) Pécsi prépostságához lásd FEDELES 2012. 394–395. Kat. 269.

39 A korabeli pécsi humanista könyvkultúra egy további érdekes emlé-

ke egy Besenyői Miklós pécsi kanonok által humanista könyvírással, 1469-ben írt kódex: Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 438. A kolofon szövege (fol. 58v): „Scriptus per me Nicolaum Stephani Angeli de Naghbesene cantorem et canonicum in ecclesia Quinqueecclesiensis, anno Domini Millesimo CCCCLXmo nono”, lásd *I manoscritti datati della Biblioteca Riccardiana di Firenze*, I. Mss. 1–1000. A cura di Teresa DE ROBERTIS–Rosanna MIRIELLO. (Manoscritti datati d'Italia, 2.) Firenze, SIS-MEL–Edizioni del Galluzzo, 1997. Kat. 25; Teresa DE ROBERTIS: *Aspetti dell'esperienza grafica del Quattrocento italiano attraverso i Manoscritti datati d'Italia*. *Aevum*, 82. 2008/2. 521–522. Besenyői Miklós pécsi éneklőkanonokhoz további adatokat lásd FEDELES 2012. 322. Kat. 45.

40 BODA Miklós: Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ür-

Janusszal összevetve Handó zavarba ejtően „diszkrét”. Egyetlen sort sem ismerünk tőle, amely arra utalna, hogy őt érdekelte a könyvgyűjtés, a humanista kultúra és az antik auktorok tanulmányozása. Vitéz és Janus mellett, az ő árnyékukban Handó valójában csak egy homályos kontúrú, sötét foltnak tűnik. Ez a kétségbeejtő ellentmondás vezethetett aztán legutóbb annak a – tegyük hozzá, bizonyos értelemben logikus – hipotézisnek a megfogalmazásához, hogy Bisticci talán nem is Handó Györgyről írta életrajzának ezt a részét, tehát nem is a kalocsai érsek volt a *cartolaio* ügyfele, hanem egy másik magyar, Kosztolányi (Polycarpus) György.⁴¹ Az ő életrajzi adatait – úgy tűnik – Bisticci valóban beledolgozta a Handóról szóló leírásába, és egészen addig, amíg Fraknoi Vilmosnak a Mátyás király diplomatáiról írt tanulmánya meg nem jelent, a modern történeti kutatás azonosnak is vélte őt a másik Györggyel.⁴² Életútjukban ugyanis sok a párhuzamosság: Mátyás diplomatáiként mindketten jelentős karriert futottak be az 1460-as években, és ebbéli minőségükben az évtized második felében valóban mindketten többször jártak Rómában. Kosztolányi azonban ott is maradt, feleségül vette Trapezuntius lányát, és a kúria szolgálatába állt. Handó viszont egészen más pályát járt be.

Handó György Kálmáncsehiben született 1430 körül, feltehetően mezővárosi polgárcsaládból, esetleg jobbágyi sorból származott.⁴³ Tanulmányait a bécsi egyetem bölcsészeti fakultásán 1445-ben kezdte meg, stúdiumait aztán Ferrarában folytatta, és ott szerzett kánonjogi doktori fokozatot 1451-ben.⁴⁴ Ő is azok közé az egyházi javadalmat szerző, alacsony sorból fel-

emelkedő személyek közé tartozott, akik felsőbb tanulmányaikat külföldön végezhették, majd tudásukat és műveltségüket udvari szolgálatban, a kancellárián kamatoztatták. Mindebben feltehetően az ő esetében is Vitéz Jánosnak, illetve talán Janusnak lehetett meghatározó szerepe. Ráadásul a pécsi püspök mellett sokáig ő állt a kanonoki testület élén: 1465-ben lett ugyanis a pécsi székeskáptalan nagyprépostja, és ezt a javadalmat másfél évtizedig meg is tartotta.⁴⁵

Az 1460-as évek második felében Mátyás követeként egymás után több alkalommal is megfordult Rómában, hogy a II. Pál pápával folytatott tárgyalásokon képviselje a magyar királyt. De tudjuk azt is, hogy ezen alkalmakkor nem csak a pápával tárgyalt: 1467-es római missziójára például legalább öt, Mátyástól kapott ajánlólevéllel felvértezve indult el. Ezek az ajánlólevelek – bár név szerinti címzettjeiket nem ismerjük – a római kúria bíborosaihoz szóltak.⁴⁶ Handó küldetésének célja az volt, hogy megnyerje a pápa és más itáliai államok támogatását a törökök ellen indítandó hadjáratához. Nehéz ezek után elképzelni, hogy az ajánlólevelek egyikének címzettje ne éppen a törökellenes harc talán legnagyobb támogatója, a kúria egyik legbefolyásosabb bíborosa, Bessarion lett volna.

Élete utolsó éveiben aztán Handó szédítő gyorsasággal vált a királyi tanács egyik legfontosabb személyévé: 1476-tól két évig kincstartó, majd 1478-ban, Matucsinai Gábor halála után elnyerte a kalocsai érsekséget és ezzel együtt a fő- és titkoskancellári tisztséget is.⁴⁷ Fényesen ívelő pályáját csak 1480-ban bekövetkezett halála törte meg. Bisticci viszont – úgy tűnik – két évtizednyi

gyén. In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Szerk. BÉKÉS ENIKŐ–TEGVEY IMRE. Debrecen–Budapest, k. n., 2012. 25–34.

41 MÁTYÁS 2015. 123.

42 A két Györgyöt Alfred Reumont és Ábel Jenő még azonosnak hitte, és életrajzát – mármint Handóét – a Kosztolányira vonatkozó adatokkal vegyítve írták meg. Mindkét tanulmány célja az volt, hogy valamilyen módon, elsősorban az életrajzi adatok segítségével contextualizálja Bisticci Handó-életrajzát. Lásd ALFREDO REUMONT: *Dei tre prelati ungheresi menzionati da Vespasiano da Bisticci*. *Archivio Storico Italiano*, Serie Terza, 20. 1874. 310–314. és ÁBEL JENŐ: I. György kalocsai érsek. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 4. 1880/1. 32–37. A források alapján ezt a félreértést végül Fraknoi Vilmos tisztázta: FRANKÓI 1898/1. és FRANKÓI 1898/2.

43 Születési évére csak egyetemi tanulmányainak dátumai alapján tudunk következtetni. Forrásokkal egyelőre nem igazolható, hogy rokona lett volna az ugyaninnen származó és éppen 1480 körül több luxuskódex megrendelőjeként ismert Kálmáncsehi Domonkosnak, de azért feltételezhető. Erre utalhat az is, hogy Handó budai házát halála után éppen Kálmáncsehi szerezte meg. VÉGH ANDRÁS: *Buda város középkori helyrajza*, I. (Monumenta Historica Budapestinensia, 15.) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2006. 238. Kat. 3. 5. 8.

44 Bécsi tanulmányaihoz lásd SCHRAUF Károly: *Magyarországi tanulók*

a bécsi egyetemen. (Magyarországi tanulók külföldön, 2.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1892. 98 („Georgius Gerhardi de Chehy”), lásd legújabban Tüskés Anna: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 1.) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2008. 166. (Nr. 3026). Ferrarai tanulmányaihoz lásd VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. [*Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*.] (Monumenta Hungariae Italica, 3.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 358–359. Tanulmányaihoz lásd még FEDELES Tamás: Pécsi kanonokok egyetemlátogatása a későközépkorban (1354–1526). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 17. 2005/1–2. 57. és 48. jegyzet, további irodalommal. Bisticci padovai tanulmányait is említi, de ez ugyanúgy nem adathalható, mint az, hogy Firenzében szerzett volna doktori címet.

45 FEDELES 2012. 360–362. Kat. 136.

46 FRANKÓI 1893. 189–192. Nr. 127–131. Az 1467. március 17-én, Budán kelt dokumentumok közül Fraknoi közlése szerint az egyiknek (Nr. 129.) Juan de Carvajal bíboros volt a címzettje – ami hihető is volna –, de ez a közölt szövegből nem derül ki; FRANKÓI 1898/2. 104.

47 Handó már 1466–1467-ben alkancellár Vitéz mellett, lásd C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016. 68; kincstartó: 1476. április

távolságból is jól emlékezett azokra a megrendelőire, akiket személyesen ismert, követte pályájukat: Handó esetében is pontosan tudta például, hogy ő élete utolsó éveiben főkancellár és kalocsai érsek lett, noha a róla írt életrajz legfontosabb eseményei, firenzei kódexvásárlásai egy jóval korábbi időszakról szólnak.⁴⁸ Ez a korábbi időszak is pontosan meghatározható, mivel az életrajz szerint Handó akkor vásárolta kódexeit, amikor nápolyi követjárásából hazatérőben megállt Firenzében. A követjárásra, melynek célja az Aragóniai-házzal létesítendő dinasztikus házasság előkészítése volt, 1469-ben került sor.⁴⁹ Persze itt is óvatosnak kell lennünk. Igaz ugyan, hogy Handó az 1460-as évek második felében megfordult Firenzében, de a Bisticci által sugallt időpontot történeti forrásokkal nem tudjuk igazolni, Handó 1469-es firenzei jelenlétéről ugyanis nem áll rendelkezésünkre egyéb adat.⁵⁰ Semmi okunk sincs viszont kételkedni abban, hogy a *cartolaio* valamikor valóban személyesen találkozott a préposttal. Ha az időpont meghatározásában sem tévedett, akkor az egybeesett azzal az időszakkal, amikor Garázda a városban volt, és amikor a „koronás-liliomos” kódexek készültek.

Ebben a kontextusban nyer különös értelmet az Alesandro Daneloni által publikált, 1469. január 17-én, Firenzében kelt okirat, amelyet Piero Cennini hivatásos jegyzőként foglalt írásba, és amely szerződő félként a jelen lévő Garázdát pozsegai prépostként és pécsi kanonokként tünteti fel.⁵¹ A dokumentum mindössze hat nappal azután keletkezett, hogy az utóbb Nagylucseihez került, de eredetileg „koronás-liliomos” címerrel díszí-

tett Plinius-kézirat elkészült. Ennek a kódexnek, ahogy korábban utaltunk rá, éppen Cennini volt a másolója. A forrás egyúttal bizonyítja, hogy Garázda már ekkor annak a káptalani testületnek volt a tagja, amelynek élén éppen Handó állt.⁵² Talán nem túlzás mindezek után azt feltételezni, hogy Garázdának nemcsak a Firenzében ugyanekkor Vitéz számára készített díszkódexekhez volt köze, hanem valamiképpen a „koronás-liliomos” címerrel díszítettekhez is. A kódexcsoport keletkezésének kronológiai keretei, kodikológiai jellemzői, firenzei és római eredetük, összefüggéseik a magyarországi humanistákkal és az ő kódexeikkel, valóban mind olyan szempontok, amelyek Handó lehetséges megrendelői szerepére utalhatnak. Így van ez a Nagylucsei-címeres Plinius-kódex provenienciájával is. Amikor ugyanis Handó 1479-ben pápai jóváhagyást nyert kalocsai érseki kinevezésére, megkapta egyúttal IV. Sixtustól azt a jogot is, hogy megtarthassa pécsi nagypréposti stallumát.⁵³ Rendes körülmények között ezt a két egyházi méltóságot nem tölthette volna be egyszerre, az ilyen jellegű javadalomhalmozás tilalma alól csak pápai jóváhagyással lehetett felmentést szerezni.⁵⁴ Számunkra ez azért fontos, mert ennek köszönhető, hogy a kalocsai érsek haláláig nem neveztek ki új pécsi nagyprépostot. Handó halála után aztán ez a javadalom is megüresedett, és hasonlóan ahhoz, ahogy Handó főkancellári kinevezése után Nagylucsei Orbán követte őt a kincstartói poszton, ugyanígy lépett helyébe az egyházi javadalomban is: Nagylucsei tehát az ő közvetlen utódként került a pécsi székeskáptalan élére.⁵⁵

20. – 1478. augusztus 29., lásd Uo. 130. Matucsina 1478. április 2. után halt meg, Handó 1478. augusztus 10-én már kinevezett kalocsa-bácsi érsek: Uo. 30; Fő- és titkoskancellár: 1478. augusztus 10. – 1480. március 21., Uo. 69.

48 Bisticci itt annyiban téved, hogy Handót kalocsai püspöknek nevezi, nem érseknek. De ügyfeleit biztosan nem keverte össze vagy felejtette el. Mátyást sem azért hagyta ki életrajzgyűjteményéből, mert – ahogy ezt többször feltételezték a Corvina-kutatásban – neheztelt az uralkodóra két kedves ügyfele, Vitéz és Janus tragikus sorsa miatt, hanem egész egyszerűen azért, mert Mátyás nem volt a megrendelője. (Könyvkereskedő tevékenységével nem sokkal 1480 előtt hagyott fel.)

49 Handó 1469 első hónapjaiban utazott Nápolyba, lásd FRAKNOI 1989/2. 109.

50 MÁTYUS 2015. 120.

51 A dokumentum (Firenze, Archivio di Stato di Firenze, Notarile Antecosimiano, 5029, fol. 39r–v) ismertetését és rövid értelmezését lásd DANELONI 2001. 306. A források közlése: Alessandro DANELONI: Egy levéltári dokumentum Garázda Péterről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. 2001/3–4. 451–455.

52 Garázda pécsi (olvasó)kanonoki javadalmáról ezenkívül 1478-ból van még adat, lásd FEDELES 2012. 347. C. TÓTH 2016. 5–6. és 11–12. C. Tóth véleménye szerint Garázda 1469 előttre tehető pécsi javadalomszer-

zésében elsősorban nem Handónak, hanem a kanonokok kinevezési jogával rendelkező pécsi püspöknek, tehát Janusnak lehetett elsődleges szerepe. A mi szempontunkból természetesen nem a joghatóság kérdése a fontos, hanem annak rögzítése, hogy a humanista kódexek keletkezésének körülményei nem választhatóak el a hivatalviselésben is megmutatkozó személyi összefonódásoktól.

53 Josephus KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, IV. Posonii, Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1796. 411–413. (1479. január 25., Róma). A felmentés indoka az volt, hogy a török betörések miatt a kalocsa-bácsi érsekség jövedelmei megcsappantak („et ab ipsis Turchis ipsarum Ecclesiarum possessiones pluries destructae et ville combuste fuerunt”), ezért a pápa jogosnak ítélte, hogy Handó, hivatala méltó ellátása érdekében, megtarthassa a pécsi prépostsággal járó jövedelmet, ha az nem haladja meg az évi 170 aranyforintot. Lásd még CZAIH Á. Gilbert: Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből, II. *Történelmi Tár*, 1899/2. 237–238.

54 C. TÓTH 2016. 6.

55 Ehhez az összefüggéshez lásd FEDELES Tamás: Személyi összefonódások Pécssett, Mátyás és a Jagellók idején. In: Uő: *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből.* (Capitulum, 5.) Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet, 2010. 135.

20. Oklevél hat függőpecséttel, (Szepes)ófalu (Spišská Stará Ves), 1474. február 21.

Warszawa, Archiwum Głównie Akt Dawnych, Zbiór dokumentów pergaminowych, 5583

Ha mindezek alapján azt feltételezzük, hogy Handó volt a „koronás-liliomos” kódexcsoport tulajdonosa, akkor könyveinek későbbi sorsa is érthetővé válik számunkra. A pécsi káptalani könyvtár kódexei kalocsai érseki kinevezése után is nyilván eredeti helyükön maradtak, majd halála után Nagylucsei Orbán tette rá a kezét az ő – és talán Janus – kódexeinek egy részére. Ha ez így történt, akkor a Handó-könyvtárát homályba burkoló forráshiány is logikussá válik: létrejötté után mintegy tíz évvel valószínűleg már meg is szűnt létezni. Mindebből természetesen logikusan következik az a feltételezés is, hogy a „koronás-liliomos” kódexek – és talán nem csak azok, amelyekről ez egyértelműen megállapítható⁵⁶ – annak a Nagylucseinek a közvetítésével kerültek be az 1480-as években a királyi könyvtár álló-

mányába, akinek a kapcsolata a budai scriptoriummal egyébként is jól igazolható: Psalteriumának nemcsak gazdag miniatúradíszre készült ott, de egyúttal ez az egyetlen olyan kódex is a Corvinán kívül, amely a királyi kódexek megkülönböztető jegyeként ismert, jellegzetes aranyozott bőrkötést kapott.⁵⁷ A kincstartónak tehát a Corvina fejlődésében az eddig feltételezettnél talán jelentősebb szerepet tulajdoníthatunk.

A Handó-könyvtár azonosítására tett kísérlet sikere, minden ezzel kapcsolatban eddig megfogalmazott feltételezés érvényessége egyetlen tény igazolásán áll vagy bukik: Handóé volt-e a „koronás-liliomos” címer? A kérdésre azért nem könnyű válaszolni, mert az alacsony sorból kiemelkedett Handónak nincs ismert címerlevele, esetleges pécsi építkezéseiről, ahol faragott

⁵⁶ A Függelékben felsorolt kódexek közül néhány darab, amelynek a Corvina-eredete egyelőre nem igazolható, a 16–18. század óta olyan gyűjteményben található (Besançon, Holkham Hall, Modena: Kat. 2, 8, 10, 11.), amelyben e kódexek mellett corvinákat is találunk.

A későbbi provenienciakutatás feladata lesz megállapítani, hogy ezek között van-e valamilyen összefüggés.

⁵⁷ Budapest, OSZK, Cod. Lat. 369, lásd Mikó 2000; Hunyadi Mátyás 2008. 488–490. Kat. 11.22. (Mikó Árpád).

21. Handó György pécsi prépost gyűrűspecsétje. (A 20. kép részlete)

címerkép kerülhetne elő, nem tudunk semmit, síremléke pedig – amelyet minden bizonnyal a kalocsai székes-egyházban állítottak fel – nem maradt fenn.

Ugyanakkor Handó évtizedeken keresztül fontos egyházi és kancelláriai pozíciókat töltött be, aminek következtében egy sor általa kiállított pecsétetes oklevél maradt ránk. Ezek azonban, mivel – legalábbis az általam ismertek – nem Magyarországon vannak, elkerülték a kutatás figyelmét. Az Országos Levéltár Diplomatikai Fotógyűjteményéből megismerhetők, külföldi levéltárak állagába tartozó dokumentumok régi, fekete-fehér reprodukcióin a gyakran teljes épségükben fennmaradt záró- vagy függőpecsétek helyén csak homályos kontúrú, sötét foltokat látunk. Az eredeti oklevelek viszont egyértelmű képet mutatnak. Közülük a legjobb állapotban azok a függőpecsétekkel ellátott, ma a Varsói Központi Levéltárban őrzött oklevelek maradtak fenn, amelyek a IV. Kázmér lengyel és I. Mátyás magyar király között megkötött békeszerződés alkalmából keletkeztek.⁵⁸ A dokumentumegyüttes három oklevelét 1474. február 21-én, a lengyel határ menti (Szepes)ófalun (Spišská Stará Ves) állították ki.⁵⁹ (20. kép) A hat kiállító személy közül Handó György pécsi prépost és pápai protonotárius az intuláció címsorának megfelelően, ötödik helyen pecsételte meg az okleveleket.⁶⁰ Természetes színű pecsétfészekbe helyezett, vörös viaszba nyomott, körirat nélküli, nyolcszögű gyűrűspecsétjének lenyomata kifogástalan állapotban maradt fenn: rajta háromágú koronára helyezett liliumot látunk. (21. kép)

58 Az oklevelekhez: Karl NEHRING: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts II. *Levéltári Közlemények*, 47. 1976/2. 248–249. Kat. VIII. 1–8.

59 Az összesen kilenc eredeti, pergamen oklevélből álló dokumentumcsoport közül kronológiai rendben ez a három oklevél a második helyen áll: Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór dokumentów pergaminowych (a továbbiakban: AGAD, ZDP), 5580, 5582, 5583 (=MNL OL, DF 292995, 292996, 292997), 1474. február 21., Ófalu. A három oklevél közül az 5582 jelzetű humanista könyvrással íródott. A továbbiak: AGAD, ZDP, 5579 (=DF 292994), 1474. január 12., Eperjes, „ad mandatum domini regis in consilio”, Mátyás függőpecsétjével; AGAD, ZDP, 5584 (=MNL OL, DF 292998), 1474. február 27.,

Bártfa, Mátyás ratifikálja a békeszerződést, függőpecsétjével; AGAD, ZDP, 5585 (=MNL OL, DF 292999), 1474. február 28., Nowe Miasto Korczyn (ma: Nowy Korczyn), IV. Kázmér lengyel király ratifikálja a békeszerződést, függőpecsétjével; AGAD, ZDP, 5586 (=DF 293000), 1474. április 24., Buda, az országnagyok megerősítik a békeszerződést, 25 függőpecséttel ellátott oklevél.

60 Az oklevelek kiállítói: (Rangoni) Gábor erdélyi püspök [=Gabriele Rangoni, 1477-től bíboros]; Oszvald zágrábi püspök [=Szentlászlói (Túz) Osvát]; Szapolyai János szepesi ispán; (Dengelegi) Pongrácz János erdélyi alvajda, a királyi seregek főkapitánya; (Handó) György pécsi (prépost) és „apostoli protonotárius”; (Berendi Back) Gáspár, a szepesi Szent Márton egyház prépostja.

Függelék

Handó György könyvtárának fennmaradt kódexei

Az alábbi lista, amely természetesen nem tekinthető részletes leíró katalógusnak, csak a nagy biztonsággal azonosítható kódexeket tartalmazza. Az egyes tételekben a legfontosabb kodikológiai adatokat tüntettem fel, de azokat is csak ott, ahol elérhetőek voltak számomra. Szükségesnek tartottam a kódexek későbbi provenienciájára vonatkozó adatokat ismertetni, valamint néhány esetben, ahol ez lehetségesnek tűnt, a miniatúrák attribúciójával kapcsolatban is tettem megjegyzéseket. A kódexek hozzávetőleges datálását nem tüntettem fel, mert a tanulmányban leírt következtetések alapján a teljes anyagot nagyjából 1465 és 1470 közé lehet helyezni. A két, kolofoonban datált kódex: Kat. 2. (1468. november) és 17. (1469. január 11.) Tizenhét kódex Firenzében készült, három Rómában. Az utóbbiak: Kat. 1, 4, 13. A Corvina könyvtárba került kódexek (Kat. 3, 4, 7, 9, 15, 16, 18, 19.) esetében az 1990 előtti hazai irodalmat terjedelmi okokból csak indokolt esetben hivatkoztam, azok megtalálhatóak a vonatkozó katalógustételeknél itt: CSAPODI-CSAPODINÉ 1990.

1. Basel, Universitätsbibliothek, F. V. 22⁶¹

Georgius Trapezuntius: *Commentarii in Ptolemaei Almagestum*. Papír, 356 levél, 325×225 mm, írása humanista kurzív minuszkula, scriptora de la Mare szerint „Michael Laurentii Claromontensis diocesis”.⁶² A kézirat tartalma és másolója egyaránt arra utal, hogy Rómában készült.⁶³ A kódex nem tartalmazza Trapezuntiusnak a Ptolemaiosz-kommentár elé írt, Mátyás királynak szóló ajánlást. Az uralkodónak küldött dedikációs kódex nincs meg, de magát a dedikációt egy egykorú, Trapezuntius autográf javításait tartalmazó kézirat megőrizte.⁶⁴ Az 1460-as évek végére datálható bázei kódex későbbi tulajdonosa a fol. 4r possessorbejegyzései szerint Heinrich Petri (1508–1579), majd Remigius Faesch (1595–1667) volt.

2. Besançon, Bibliothèque Municipale, Cod. Lat. 832⁶⁵

M. Iulianus Iustinus: *Historiarum Philippicarum Trogi Pompei epitome*.

61 Martin STEINMANN: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Basel. Register zu den Abteilungen C I–CVI, D–F sowie zu weiteren mittelalterlichen Handschriften und Fragmenten*. Basel, Universitätsbibliothek, 1998.

62 De la Mare levélben adott szakvéleményét és a kódex részletes leírását a bázei Universitätsbibliothek gépiratos katalógusa tartalmazza.

63 A Rómában dolgozó másolóhoz CALDELLI 2006. 187. (BAV, Vat. Lat. 1868, kolofoonja datált: 1468. október 21.) A bázei kódex kolofoonjának szövegét közli MONFASANI 1976. 346. (Appendix 4.)

64 Lásd 18. jegyzet.

65 Auguste CASTAN: *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques*

Eredeti, firenzei, vaknyomásos barna bőrkötésben, pergamen, 152 levél, 265×175 mm, humanista könyvírás, scriptor: Nicolaus Riccius spinosus, de a nevét tartalmazó kolofoon valójában Piero Cennini kezétől származik. Annotációk Cenninitől és Bartolomeo Fonziótól.⁶⁶ A scriptura a kolofoonban datált: 1468. november: „Transcriptum Florentiae mense Novembrī. Anno salutis nostrae MCCCCLXVIII. Nicholaus Echinnus Riccius descripsit”. A miniátorhoz lásd Kat. 16. A kódex 2r levelének jobb szélén Jean Baptist Boisot (1638–1694) könyvtárának 17. századi jelzetei: „Cinquante / quatre”, alatta „h. 19 / 122” (Azonos kezektől, azonos formátumban ugyanitt a Cod. Lat. 166 jelzetű corvina kódexen hasonló jelzetek szintén Boisot könyvtárából: „Cinquante / huit”, alatta „h. 19 / 141”).

3. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 418⁶⁷

Calcidius: *De immortalitate animae*. (Latin nyelvű kommentár Platón *Timaios*ához.)

Eredeti, firenzei vaknyomásos barna bőrkötésben, pergamen, 52 levél, 260×186 mm, írása humanista gotiko-antikva, scriptor: ismeretlen. Incipitlapján firenzei, fehér indafonatos miniatúra az alsó, felső és belső lapszálon. A kódexet feltehetően Johannes Cuspinianus szerezte meg Budán, az ő könyvtárával együtt került Johann Fabri bécsi püspök gyűjteményébe, majd tőle az 1540-ben általa alapított bécsi Szent Miklós Kollégiumba (nyomtatott ex libris: fol. 11r, kéziratos bejegyzés: fol. 52v). A Kollégium könyvtára 1756-ban lett a Hofbibliothek része.

4. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 438⁶⁸

Basilius Bessarion: *De ea parte Evangelii ubi scribitur: „Si eum volo manere, quid ad te?”; Epistola ad graecos; De sacramento Eucharistiae*.

Eredeti, poncolt, aranyozott corvina bőrkötésben, pergamen, 56 levél, 285×200 mm, humanista könyvírás, scriptor Leonardus Job. Szignált a kolofoonokban: fol. 16r: „Finis / Deo gr(ati)as. / Amen Leonard(us) Job; fol. 25r: „Finis / Deo

Publiques de France, XXXII. Besançon, I. Paris, Librairie Plon, 1897. 524.

66 A másolókhöz DE LA MARE 1985. 519. Kat. 53/1; 528–529. Kat. 60; 488. Kat. 7.

67 CSAPODI-CSAPODINÉ 1990. 40. Kat. 38.

68 BARTONIEK Emma: A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának Bessarion-corvinájáról. *Magyar Könyvszemle*, 1937. 118–125; CSAPODI-CSAPODINÉ 1990. 42. Kat. 50; *Csillag a holló árnyékában* 2008. 163. Kat. 30. (FÖLDESI Ferenc); *Mattia Corvino e Firenze. Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Catalogo della Mostra, Firenze, Museo di San Marco, Biblioteca di Michelozzo. A cura di Péter FARBAKY-Dániel PÓCS-Magnolia SCUDIERI-Lia BRUNORI-Enikő SPEKNER-András VÉGH. Firenze, Giunti, 2013. 108–109. Kat. 23. (Dániel

gr(ati)as. / Amen / LEONARD(us) IOB / S(crip)S(it)”.⁶⁹ Az incipitlap (fol. 3r) négy margóját borító fehér infonafonatos miniatúra 1470 körül Rómában dolgozó mester műve.⁷⁰ A kódex Mátyás halála után még legalább két évtizedig Budán maradt. A benne található második és harmadik szöveg első, strasbourg kiadásához (Argentorati, Matthias Schürer, 1513) ugyanis ezt a példányt használták fel. Az inkunábulumban olvasható szöveg szerint (p. III. S.) a kiadó számára a másolatot Olmützi Ágoston prépost és királyi alkancellár (1467–1513) készítette Budán. A kódex később (1530 előtt), több más budai corvinához hasonlóan Johann Fabri bécsi püspök tulajdonába került (a kötéstábla belső oldalába ragasztott, nyomtatott ex libris, lásd még Kat. 3.), majd halála után, 1540-ben (kéziratoss bejegyzés az első előzéklapon, lásd még Kat. 3.) a bécsi egyetem Szent Miklós Kollégiumának könyvtárába, majd innen valamikor a 18. század folyamán a göttweigi bencés apátságba került. A magyar állam 1936-ban vásárolta meg Faragó József antikváriustól az Országos Széchényi Könyvtár számára.

5. Cambridge (Mass.), Harvard University, Houghton Library, Ms. Richardson 16⁷¹

Aelianus Tacticus: *De instruendis aciebus* (Theodórosz Gazdés latin fordítása); Onosander: *De optimo imperatore*. (Nikolaosz Szekundinosz latin fordítása.)

Eredeti vaknyomásos firenzei bőrkötésben⁷² (hasonló kötéstáblák: Kat. 2, 3.), pergamen, 85 levél, 297×217 mm, humanista könyvírás, scriptor: Hubertus W.⁷³ Miniátora valószínűleg azonos a Kat. 15. kódexével. Címlapja (fol. 1v) azonos

típusú, mint a Kat. 7, 8, 10, 11. kódexeké. A kódex feltehetően Apponyi Antal György (1751–1817) 1774-ben alapított bécsi könyvtárából származik, amelyet fia, Apponyi Antal (1782–1852) előbb a család hűgyézi kastélyába szállíttatott, majd az 1827-ben felépített pozsonyi palotájában helyezte el. A könyvtárat 1846-ban vitte át a család felvidéki kastélyába, Nagy-Apponyba (Oponice). A 19. század második felében a kézirat ismert volt a hazai szakemberek számára.⁷⁴ A kódexet kiállították az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os budapesti Műipari- és Történelmi Emlékiállításán és az Iparművészeti Múzeum által az MTA palotájában rendezett, 1882-ben megnyílt könyvkiállításán.⁷⁵ Apponyi Lajos (1849–1909) 1892-ben bocsátotta árverésre a gyűjtemény egy jelentős részét a londoni Sotheby's aukciósháznál.⁷⁶ A hazai napilapok a londoni aukcióról beszámolva gyakran kiemelték az Aelianus-kódexet, mert korábban feltételezték corvina eredete miatt eladását különösen nagy veszteséggel tartották.⁷⁷ A londoni aukción a kódexet Robert Hoe (New York) vásárolta meg, tőle került William King Richardson tulajdonába, aki jelentős kéziratgyűjteményét végrendeletileg a Harvard College Libraryre hagyományozta (1951). Az Apponyi-proveniencia természetesen nem bizonyítja, hogy a kódex a 15. század vége és a 19. század eleje között folyamatosan Magyarországon lett volna: Antal György könyvtárának egyik legjelentősebb, 1892-ben aukciónál darabja például, egy szintén 1470 körül Firenzében készült, és huszonhét, kétoldalas térképpel illusztrált Ptolemaiosz-kódex a híres *Bibliotheca Ebneriana* 1813-as nürnbergi árverésén került a könyvtáralapító birtokába.⁷⁸

Pócs); Edina ZSUPÁN: Bessarion immer noch in Buda? Zur Geburt der *Bibliotheca Corvina*. In: *Augustinus Moravus Olomucensis*. Proceedings of the International Symposium to Mark the 500th Anniversary of the death of Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513). Ed. by Péter EKLER–Farkas Gábor Kiss. Budapest, National Széchényi Library, 2015. 115–117.

69 CALDELLI 2006. 127. Kat. 3.

70 Lásd 16. jegyzet.

71 Csaba CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 112–113. Kat. 3. Korábban tévesen corvina kódexnek vélt példányként.

72 *The History of Bookbinding 525–1950 A. D.* Exhibition Catalog. Baltimore (Md), Trustees of the Walters Art Museum, 1957. 87. Kat. 195.

73 A másolóhoz DE LA MARE 1985. 505. Kat. 32/20.

74 Zs. [= ZSINOVICS Ferencz]: Apponyi-könyvtár. In: *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*, III. Szerk. Török János. Pest, Szent István Társulat, 1861. 580–581. kol; DEÁK Farkas: *A Magyar Történelmi Társulat 1875. kirándulása*, IV. 2. A bodoki könyvtárról. *Századok*, 9. 1875/10. 708.

75 Az 1876-os kiállításához HENSZLMANN Imre-BUBICS Zsigmond: *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett Műipari és Történelmi Emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma*. Budapest, Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, 1876. 48: „Magyarországra vonatkozó kitűnő könyvek, Gr. Apponyi Sándor t.” (Valójában mindkét Apponyi-könyvtárból származó tárgyak ki voltak állítva.) A kódex leíró katalógusában tételesen nem szerepel, de a kiállításról írt részletes könyvészeti beszámolóban megtaláljuk. EMICH Gusztáv: frott és nyomtatott könyvek a Budapesten 1876. évi

május hóban rendezett Műipari- és Történelmi Emlékiállításán. *Magyar Könyvszemle*, 1. 1876/6. 271; az MTA palotájában megrendezett 1882-es kiállításához: *Könyvkiállítási emlék. A „könyvkiállítási kalauz” 2-ik bővített kiadása*. Budapest, Országos Iparművészeti Múzeum, 1882. 169–170. Kat. 5; a kiállításról Ábel Jenő számolt be, megemlítve a kódexet is, amely ekkor Apponyi Rudolf birtokában volt. Eugen ÁBEL: *Die Landes-Bücherausstellung. Ungarische Revue*, 2. 1882/8–9. 667. számozatlan jegyzetben.

76 *Catalogue of the Choice Portion of the Extensible & Valuable Library of Count Louis Apponyi, Of Nagy Appony, Hungary*. Auction Catalogue, Sotheby, Wilkinson & Hodge, 10th of November, 1892. London, Dryden Press, J. Davy and Sons, 1892. 2. Kat. 9. „From the Library of King Matthias Corvini.” (sic!)

77 N. N.: Magyar könyvtár külföldön. *Budapesti Hírlap*, 12. 1892. 323. sz. (november 22.) 5–6.

78 New York, New York Public Library, Ms MA 97. A pazar kiállítású in folio méretű kódex legkésőbb 1737-ben már Hieronymus Wilhelm Ebner von Eschenbach (1673–1752) nürnbergi könyvtárában volt, mert ekkor részletesen leírta és az incipit *bas-de-page* miniatúráját metesztes illusztráción közölte Georgius Martinus RAIDELIUS: *Commentatio critico-literaria de Claudii Ptolemaei Geographia, eiusque codicibus tam manu-scriptis quam typis expressis conscripta*. Norimbergae, Typis et sumptibus Haeredum Felseckerianorum, 1737. 26–33. Az aukcióhoz: *Catalogus Bibliothecae numerosae ab incliti nominis viro Hieronymo Guiljelmo Ebnero, ab Eschenbach rel. olim conlectae, nunc Norimbergae a die II. mensis Augusti Ann. MDCCCXIII publicae Auctionis lege dividendae*, I. Redegit Godofredus Christophorus RANNERUS. Norimbergae, Typis Bielingianis, 1812. 44. Kat. 381.

6. Chatsworth, The Duke of Devonshire Collection⁷⁹

Marcus Vitruvius Pollio: *De architectura libri X*.

18–19. századi aranyozott bőrkötés, pergamen, 133 levél, 267×175 mm, humanista könyvírás, scriptora azonosítatlan, Bartolomeo Fonzo emendációival.⁸⁰ Incipitlapján fehér indafonatos firenzei miniatúra a lapszéleken, a címer zöld babérkoszorúban, melyet két szárnyas puttó tart. A 18. század óta a Devonshire-gyűjteményben.

7. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 168⁸¹

Titus Livius: *Ab urbe condita, Decas I*.

Eredeti, poncolt, aranyozott corvina bőrkötésben, pergamen, 212 levél, 357×242 mm, írása humanista könyvírás. Scriptorát korábban nem határozták meg, de valószínűleg azonos a veronai Biblioteca Capitolare Livius-kéziratainak (Kat. 15–16.) másolójával: Hubertus W.

A fol. IV tartalmazza a címléírást: arannyal írt kapitális antikva betűk, hét sorban a levél közepén, körülötte külső és belső oldalán laparany vonalkerettel szegélyezett zöld babérkoszorú, két oldalán közepén, fodrozódó kék szalagokkal átkötve. Ugyanilyen típusú címlapdíszítést tartalmaznak a következő kódexek az incipitjük előtti levelek verzó oldalain: Kat. 5, 8, 10, 11. A mai számozás szerinti fol. 1r-n kezdődő szöveg („incerte stirpis patrem nuncupat...”) a Decas I, I, 4. második mondatának vége. A hiányzó szövegrész terjedelme alapján a kódex éléről két levelet távolítottak el, legkésőbb a 17. század második fele előtt. A kódexet Ogier Ghiselin de Busbecq (Bousbeque) (1522–1592) császári követ feltehetően 1556 és 1562 között szerezte meg, több más corvina kódexszel együtt, Isztambulban, majd (a fol. I r-tében olvasható bejegyzés szerint) a brugei Lucas Wijngaert gyűjteményébe került, akitől a szintén brugei Olivier de Wree (1596–1652) birtokába jutott (bejegyzése a fol. IV bal felső sarkában). Francesco Barberini (1597–1679) bíboros könyvtárával került a Vatikáni Könyvtárba.⁸² A bíboros könyvtárosa, Carlo Moroni által a 17. század második felében összeállított kéziratos katalógus már regisztrálja az

incipitlap hiányát. A kódex eredeti jelzete a Barberini-gyűjteményben: 2504.

8. Holkham Hall, Ms. 440⁸³

Herodotus: *Historiarum libri IX*. (Lorenzo Valla latin fordítása.) Pergamen, scriptora az ún. „Bodmer Perotti” másoló.⁸⁴ Címlapja (fol. 1v) azonos típusú, mint a Kat. 5, 7, 10, 11. kódexeké. Az incipitlap (fol. 2r) alsó, felső és belső oldalán firenzei fehér indafonatos miniatúra.

9. London, British Library, Lansdowne Ms. 836⁸⁵

Q. Horatius Flaccus: *Epistolarum libri II; De arte poetica; Sermonum libri II; Carminum libri IV; Epodon; Carmen saeculare; Decius Iunius Iuvenalis: Satirae; Aulus Persius Flaccus: Satirae*. Modern kötésben, pergamen, II, 234, III levél, 165×250 mm, humanista könyvírás (antikva rotunda), scriptor: Sinibaldus C.⁸⁶ A kódex incipitjét megelőző levél verzó oldalára (fol. 2v) egy, legkorábban a 16. század utolsó negyedére datálható Mátyás-profilportrét festettek, amely az ún. Mantegna-típust követi, de közvetlenül a Paolo Giovio *Elogia virorum bellica virtute illustrium* című könyvének 1575-ös bázei kiadásában publikált, Tobias Stimmer által készített metszeteire vezethető vissza.⁸⁷ A levélen a portré fölött, illetve részben az alatt ötszörnyi, kivakart szöveg nyoma látszódik. Az incipitlap (fol. 3r) alsó, felső és belső margóján firenzei fehér indafonatos miniatúra. A kódexhez Verancsics Antal pécsi püspök jutott hozzá Isztambulban 1555–1557-ben.

10. Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Cod. Lat. 384 (=a.M.8.18)⁸⁸

L. Caecilius Firmianus Lactantius: *Divinarum institutionum contra gentiles ad Constantinum imperatorem; Epitome sexti et septimi libri; De ira divina; De officio hominis ad Demetrianum; De phenice carmen*.

Modern zöld bőrkötésben, pergamen, II, 254, I levél, 322×222 mm, írása humanista könyvírás (rotunda), scriptor: Sinibaldus C.⁸⁹ Címlapja (fol. 2v) azonos típusú, mint a Kat. 5, 7, 8,

79 James Philip LACAITA: *Catalogue of the Library at Chatsworth*, IV. London, Chiswick Press, 1879. 329. Az előzéklapon: „Given me by my friend William Bristow, Esq., anno 1740. Burlington.” A kézirat pontos kodikológiai jellemzőinek megadásáért köszönettel tartozom James Towe-nak, a gyűjtemény könyvtárosának. A könyvtár kéziratainak jelzetei nem nyilvános adatok.

80 DE LA MARE 1985. 456. 276. jegyzet. Fonzo emendációit de la Mare ebben az esetben nem említi, de Kristeller igen, lásd Paul Oskar KRISTELLER: *Iter Italicum. A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries*, IV. *Alia Itinera II: Great Britain to Spain*. London, The Warburg Institute–Leiden, E. J. Brill, 1989. 13.

81 CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 58. Kat. 146. és 400–401. CLVIII. tábla (kötéstábla). A teljes kódex digitalizálva tanulmányozható a Biblioteca Apostolica Vaticana honlapján: http://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb_lat.168

82 José RUYSSCHAERT: *De la bibliothèque du roi Matthias Corvin à celle du brugeois Olivier de Wree*. In: *Liber amicorum Herman Liebaers*.

Ediderunt Frans VANWIJNGAERDEN–Jean-Marie DUVOSQUEL–Josette MÉLARD–Lieve VIAENE–AWOUTERS. Bruxelles, 1984. 121–129.

83 W(illiam) O(wen) HASSALL: *A Notable Private Collection – XIII. Florentine Illuminated Manuscripts at Holkham*. *The Connoisseur*, 133. 1954. IV. és V. kép.

84 DE LA MARE 1985. 542. Kat. 75/7.

85 CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 48. Kat. 83.

86 DE LA MARE 1985. 537. Kat. 68/11.

87 MIKÓ ÁRPÁD: *Imago historiae. In: Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 37–39.

88 FAVA–SALMI 1973. 71. Kat. 137bis; a kódex részletes leíró katalógusát lásd *Censimento dei manoscritti delle biblioteche italiane*: http://manus.iccu.sbn.it/opac_SchedaScheda.php?ID=166331 (Paola DI PIETRO LOMBARDI) (Letöltés dátuma: 2011. április. 11.)

89 DE LA MARE 1985. 537. Kat. 68/16.

11. kódexeké. Incipitlapján (fol. 3r) firenzei fehér indafonatos miniatúra az alsó, felső és belső margón. Provenienciája az ún. *antico fondo estense*. Nem kizárt, hogy a modenai könyvtárba került Corvina kódexekhez hasonlóan ezt is Alfonso II. d'Este vásárolta meg Nicolò Zenótól Velencéből.

11. Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Cod. Lat.

386 (=a.H.3.12)⁹⁰

Pseudo-Dionysius Areopagita: *De coelesti hierarchia*; *De ecclesiastica hierarchia*; *De divinis nominibus*; *De mystica theologia*; *Epistolae X* (Ambrogio Traversari latin fordításai); Franciscus de Mayronis: *In expositione librorum Dionisii de mistica theologia*; *De angelica hierarchia*; Tomas abbas Vercellensis (Thomas Gallus): *In expositione librorum Dionisii de angelica hierarchia*; *Extractio seu commentum in librum beati Dionisii de ecclesiastica hierarchia*; *Continentia primi capituli de divinis nominibus*; *Commentum in librum beati Dionisii de mistica theologia*; *Extractiones epistolae Dionisii ad Titum*.

Modern, vörös bőrkötésben, pergamen, III, 238, II levél, 323×215 mm, írása humanista minuszkuła, scriptor: Petrus de Traiecto (fol. 1r–112r) és egy második, azonosítatlan másoló (fol. 113r–238r).⁹¹ Címlapja (fol. 2v) azonos típusú, mint a Kat. 5, 7, 8, 10. kódexeké. Incipitlapján (fol. 3r) firenzei fehér indafonatos miniatúra az alsó, felső és belső lapszélen. Provenienciája az ún. *antico fondo estense*. Lehetséges korábbi származásához lásd Kat. 10.

12. Oxford, Bodleian Library, Canon. Class. Lat. 289⁹²

Aristoteles: *Ethicorum ad Nicomachum libri X* (Jóannész Argüropulosz latin fordítása, Cosimo de' Medicihez szóló ajánlással); *Politicorum libri VIII*; *Oeconomicorum libri II*. (Leonardo Bruni latin fordításai.)

Pergamen, 204 levél, írása humanista kurzív minuszkuła, scriptor: Bartolomeo Fonizio.⁹³ Incipitlapján firenzei fehér indafonatos miniatúra az alsó, felső és belső lapszélen.

13. Oxford, Bodleian Library, Canon. Class. Lat. 292⁹⁴

Aristoteles: *Metaphysica*. (Bessarion latin fordítása.)

Papír, írása humanista könyvírás, rendkívül sok marginális annotációval, scriptora azonosítatlan, de la Mare véleménye szerint a másolás helye Róma.⁹⁵ A szinte teljesen díszítetlen kódex fol. 1r levelének alján zöld babérkoszorúba foglalt medaillonban a címer közepét kivakarták, de az

arany korona nyomai láthatóak, és a lilim kontúrjai az előző levél verzójára átnyomódtak. Az incipitlapon 5 sor magas, kék alapba festett, egyszerű fehér indafonatos díszítéssel kitöltött, laparannal festett „O” iniciálé. A kódex első előzéklapjának verzó oldalára beragasztott cédulán 16. századi kézírással írt szöveg olvasható: négy tételből álló könyvlista a következő megjegyzéssel: „apud dominum Joannem Jamboscium sunt, quos habet a me accommodatos”. Ez feltehetően a lengyel Jan Zambockira utal.

14. Paris, Bibliothèque nationale de France, Cod. Latin 2650⁹⁶

Johannes Chrysostomus: *Homiliae in Psalmum L, I et II*; Sanctus Gaudentius: *Sermones*.

16. századi (?) bőrkötés, pergamen, 141 levél, 225×150 mm, másolója azonosítatlan, de Bartolomeo Fonizio emendációit tartalmazza.⁹⁷

15. Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVI (124)⁹⁸

Titus Livius: *De secundo bello punico (Ab urbe condita, Decas III)*. Eredeti, poncolt, aranyozott Corvina bőrkötésben, pergamen, I, 214 levél, 364×245 mm, szövegtükör 236×137 mm, írása humanista rotunda, scriptor: Hubertus W. Csapodiné Gárdonyi Klára véleményével szemben Zsupán Edina megállapította, hogy a kódexben (és a Kat. 16. kódexben) nem lehet Vitéz emendációit felismerni.⁹⁹

Címlapja (fol. 2v) hasonló típusú, mint a Kat. 2. kódexé. Incipitlapján (fol. 3r) puttókkal és madarakkal gazdagított, firenzei fehér indafonatos miniatúra az alsó, felső és belső lapszélen. Laparannal kitöltött, tizenhárom sor magas „I” iniciáléjában páncélos római hadvezér álló alakja. Miniátóra feltehetően azonos a Kat. 5. kódex mesterével. Valószínűleg Nicolò Zeno, apja közvetítésével, 1560-ban szerezte meg Isztambulból, 1580-ban Mario Bevilacqua vásárolta meg könyvtára számára, a 17. század végén Scipione Maffei tulajdonában volt, aki Francesco Muselli veronai kanonoknak ajándékozta. Az ő adományaként került végül a veronai Biblioteca Capitolare gyűjteményébe. A szintén a Biblioteca Capitolareban őrzött Cod. Lat. CXXXV jelzetű kódex, amely Livius művének első könyvét tartalmazza, nem Firenzében, hanem Rómában készült és csak Bevilacqua gyűjteményében „találkozott össze” Handó kódexeivel.

90 FAVA-SALMI 1973. 70–71. Kat. 137. és XXVI. tábla, 2. kép; a kódex részletes leíró katalógusát lásd *Censimento dei manoscritti delle biblioteche italiane*: http://manus.iccu.sbn.it/opac_SchedaScheda.php?ID=166333 (Paola DI PIETRO LOMBARDI) (Létrehozva: 2010. május 19., letöltés dátuma: 2011. április. 11.)

91 DE LA MARE 1985. 533. Kat. 634.

92 PÄCHT-ALEXANDER 1970. 30. Kat. 313. és XXVIII. tábla, 313. kép.

93 DE LA MARE 1985. 488. Kat. 7/22.

94 PÄCHT-ALEXANDER 1970. 86. Kat. 852.

95 DE LA MARE 1985. 456. 276. jegyzet.

96 Philippe LAUER: *Bibliothèque National. Catalogue Général des Manuscrits Latins*, II. (N°s 1439–2692). Paris, Bibliothèque Nationale, 1940. 562–563.

97 DE LA MARE 1985. 456. 276. jegyzet; 488. Kat. 7.

98 CSAPODI-CSAPODINÉ 1990. 61. Kat. 163. és 454–455. CLXXXV. tábla; SPAGNOLO 1996. 220; *Nel segno del corvo* 2002. 201–202. Kat. 24. (Claudia ADAMI); vö. 22. jegyzet.

99 DE LA MARE 1985. 505. Kat. 32/40. Vitéz állítólagos emendációihoz lásd CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 114–115. Kat. 60. és 45. kép. Zsupán Edina kérésre részletesen átvizsgálta a veronai és római Livius-kódexek mikrofilmfelvételeit.

16. Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. CXXXVII (125)¹⁰⁰

Titus Livius: *De bello macedonico (Ab urbe condita, Decas IV)*; Lucius Florus: *Epitome historiarum libri IV*.

Eredeti, poncolt, aranyozott corvina bőrkötésben, pergamen, 208 levél, 360×247 mm, szövegtűkör 236×138 mm, írása humanista rotunda, scriptor: Hubertus W.¹⁰¹ Provenienciájához lásd Kat. 15. A kódex fol. 2v lapján reneszánsz tabernákulumot formázó, monokróm festésű architektónikus címlap van, rajta szintén látható Handó címere. Az incipit (fol. 3r) szokatlan színösszetételű és felépítésű, indadíszes miniatúrájának mesterét, elsősorban a címer tartó puttók alapján Beltrami azonosnak tartja a besançoni Iustinus-kódexével (lásd Kat. 15). Megállapításával magam is egyetértek. Claudia Adami a Bisticci körében kimutatható, Scipione néven ismert firenzei miniatör munkájának tartja, véleményem szerint stílusa Cosimo Rosselli körébe utalja a mestert.¹⁰² Az alsó lapszéldísz alatt közepén, a pergamen peremén a piros és kék ötszirmú virágokkal, piros és zöld szalagokkal, valamint színes gyöngyosral gazdagított apró levélfűzér utólagos kiegészítés, azt a budai miniatörműhely firenzei tanultságú mesterének, az ún. első címerfestőnek lehet tulajdonítani.

17. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 48¹⁰³

Pseudo-Plinius: *De viris illustribus*; C. Plinius Secundus: *Epistolarum libri I–VII, IX; Panegyrici XII*.

Eredeti firenzei poncolt bőrkötésben, pergamen, 191 levél, 330×224 mm, írása humanista minuszkula, scriptor: Piero Cennini. A kolofonban datált (fol. 92v): „Transcriptum Florentiae. III° Idus Ianuarias Anno Salutis Nostrae MCCCCLXVIII. Paulo II° Romae. Pont. Max. τέλος”, azaz – a firenzei évszámítást figyelembe véve – 1469. I. 11. (A kolofont általában tévesen 1468-ra datálják.) A tartalommutató (fol. Iv) másolója Bartolomeo Fonzio.¹⁰⁴

Firenzei fehér indafonatos miniatúra az incipit (fol. 1r) alsó, felső és belső margóján, auktorportré ugyanitt a „P” iniciáléban. Nagylucei Orbán püspöki címere alatt Handó Györgyé a *bas-de-page* közepén, zöld babérlevéllel keretezett medailonban. A kódex a salzburgi Hofbibliothek gyűjteményéből került 1806-ban Bécsbe, korábbi jelzete: Salisb. 1c.

18. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 224¹⁰⁵

Q. Valerius Catullus: *Carmina*; Albius Tibullus: *Carminum libri IV*; Sextus Propertius: *Carminum libri IV*.

Pergamen, 171 levél, 237×165 mm, írása humanista minuszkula, scriptor: Gabriel de Pistorio.¹⁰⁶

Az incipit (fol. 1r) alsó, felső és belső margóján firenzei, fehér indafonatos miniatúra, ugyanitt a szövegkezdő „C” iniciáléban félalakos auktorportré. A *bas-de-page* közepén Mátyás utólag ráfestett címere. A kódexet 1725-ben Náududvari Sámuel vásárolta meg II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem hagyatékából.

19. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2384¹⁰⁷

Plato: *Phaedo*; *Gorgias*; *Axiochus*; *Apologia Socratis*; *Crito*. (Leonardo Bruni latin fordításai, kivéve az *Axiochus*, annak fordítója Rinuccio Aretino, más néven Rinuccio Castiglione-fiorentino.)

Pergamen, 137 levél, 257×170 mm, scriptor: az ún. „Venezia, Bibl. Marciana lat. Z.58” másoló, azaz a Vespasiano da Bisticci műhelyében Bessarion bíboros számára készített, Augustinus-kéziratok másolója (lásd még Kat. 20).¹⁰⁸

20. egykor New York, Marston Collection, Ms. 54, jelenlegi őrzési helye ismeretlen¹⁰⁹

Johannes Mansionarius: *De duobus Pliniis*; Aurelius Victor: *De viris illustribus*; C. Plinius Secundus: *Epistolarum libri*.

Pergamen, 148 levél, scriptor: az ún. „Venezia, Bibl. Marciana lat. Z.58” másoló, lásd Kat. 19, címlírás és annotációk Bartolomeo Fonzio kezétől.¹¹⁰

100 CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 61. Kat. 164. és 456–457. CLXXXVI. tábla; SPAGNOLO 1996. 220; *Nel segno del corvo* 2002. 202–204. Kat. 25. (Claudia ADAMI).

101 DE LA MARE 1985. 505. Kat. 32/41; CSAPODI–GÁRDONYI 1984. 115. Kat. 61. és 46. kép.

102 Az attribúcióhoz BELTRAMI 1988. 266; *Nel segno del corvo* 2002. 203. Kat. 25. (Claudia ADAMI); vö. 23. jegyzet.

103 HERMANN 1932. 31–33. Kat. 25; FRANZ UNTERKIRCHER: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1451 bis 1500*, I. (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich, 3.) Wien, 1974. 18; HOFFMANN–WEHLI 1992. 130; MIKÓ 2000. 134.

104 A másolókhöz DE LA MARE 1985. 528. Kat. 48/29.

105 HERMANN 1932. 57–58. Kat. 52; GAMILLSCHEG–MERSICH–MAZAL 1994. 63–64. Kat. 24. (Brigitte MERSICH) és 10. kép; *Nel segno del corvo* 2002. 291. Kat. 58. (Milena RICCI).

106 DE LA MARE 1985. 496. Kat. 23/5.

107 HERMANN 1932. 27–28. Kat. 20; CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 60. Kat. 192; GAMILLSCHEG–MERSICH–MAZAL 1994. 75. Kat. 35. (Ernst GAMILLSCHEG) és 8. kép.

108 DE LA MARE 1985. 552. Kat. 103/13.

109 DE LA MARE 1985. 553. Kat. 103/14. és 488. Kat. 7; *Catalogue 144*. London, Davis & Orioli, é. n. Kat. 96; Paul Oskar KRISTELLER: *Iter Italicum, V. Altera itinera III and Italy III*. London, The Warburg Institute–Leiden, E. J. Brill, 1990. 285. A kódex, Marston kéziratának zömével ellentétben, nem került be a Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library gyűjteményébe, hanem – más kódexekkel együtt – 1962-ben eladta Laurence Wittennek. Az utóbbi e kéziratok egy részét 1962. december 10-én árverezte el a Sotheby’s aukcióján, de ez a tétel nem volt közöttük, lásd Barbara A. SHAILOR: *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University*, III. *Marston Manuscripts*. Binghamton (NY), State University of New York, 1992. XIX. és XXI.

110 DE LA MARE 1985. 553. Kat. 103/14; 488. Kat. 7.

Rövidítések

Analecta 1880

Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Edidit Eugenius ABEL. Budapest–Leipzig, Magyar Tudományos Akadémia–Brockhaus, 1880.

BELTRAMI 1988

M. [Maria] Gabriella MORI BELTRAMI: Manoscritti corviniani alla Biblioteca Capitolare di Verona e codici di un ignoto umanista. *Atti e memorie della Accademia di Agricoltura, Scienze e Lettere di Verona*, serie 6. 39. 1988. 255–272.

CALDELLI 2006

Elisabetta CALDELLI: *Copisti a Roma nel Quattrocento*. (Scrittore e libri del medioevo, 4.) Roma, Viella, 2006.

CAROTI–ZAMPONI 1974

Stefano CAROTI–Stefano ZAMPONI–(con una nota di Emanuele CASAMASSIMA): *Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzio*. (Documenti sulle arti del libro, 10.) Milano, Edizioni il Polifilo, 1974

CSAPODI–CSAPODINÉ 1990

CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990.

CSAPODI–GÁRDONYI 1984

Klára CSAPODI–GÁRDONYI: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. (Studia humanitatis, 6.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

Csillag a holló árnyékában 2008

Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Kiállítási katalógus. Szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.

DANELONI 2001

Alessandro DANELONI: Sui rapporti fra Bartolomeo della Fonte, János Vitéz e Péter Garázda. In: *L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento*. A cura di Sante GRACIOTTI–Amedeo DI FRANCESCO. (Media et Orientalis Europa, 2) Roma, 2001. 293–309.

DE LA MARE 1976

Albinia DE LA MARE: The Library of Francesco Sasseti (1421–90). In: *Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller*. Ed. by Cecil H. CLOUGH. New York, Manchester University Press–Alfred F. Zambelli, 1976.

DE LA MARE 1985

Albinia DE LA MARE: New research on Humanistic Scribes in Florence. In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento*, I. A cura di Annarosa GARZELLI. (Inventari e Cataloghi Toscani, 18.) Scandicci (Firenze), Giunta Regionale Toscana–La Nuova Italia Editrice, 1985. 393–600.

FAVA–SALMI 1973

Domenico FAVA–Mario SALMI: *I manoscritti miniati della Biblioteca Estense di Modena*, II. (I manoscritti miniati delle biblioteche italiane, 2.) Milano, Electa Editrice, 1973.

FEDELES 2012

Tamás FEDELES: *Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter (1354–1526)*. (Studia Hungarica, 51.) Regensburg, Verlag Ungarisches Institut, 2012.

Fontii Epistolarum Libri 2008

Bartholomaei Fontii Epistolarum Libri, I. A cura di Alessandro DANELONI. (Biblioteca Umanistica, 7.) Messina, Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici, 2008.

FRAKNÓI 1893

FRAKNÓI Vilmos: *Mátyás király levelei. Külügyi osztály*, I. 1458–1479. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1893.

FRAKNÓI 1898/1–2

FRAKNÓI Vilmos: *Mátyás király magyar diplomatái*. 1. közlemény: Kosztolányi György, 2. közlemény: Handó György. *Századok*, 32. 1898/1. 1–14. és 1898/2. 97–112.

GAMILLSCHEG–MERSICH–MAZAL 1994

Ernst GAMILLSCHEG–Brigitte MERSICH–Otto MAZAL: *Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance. Handschriften aus der Bibliothek und dem Umkreis des Matthias Corvinus aus dem Bestand der Österreichischen Nationalbibliothek*. Ausstellungskatalog. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1994.

HERMANN 1932

Hermann Julius HERMANN: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance*, III. *Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom*. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VI. Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien.) Leipzig, Verlag von Karl W. Hiersemann, 1932.

HOFFMANN–WEHLI 1992

HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Az előszót és az új jegyzeteket írta, a kötetet szerkesztette: WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992. (Eredeti kiadása: Budapest, Magyar Bibliophil Társaság, 1929.)

Hunyadi Mátyás 2008

Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008.

MÁTYUS 2015

MÁTYUS Norbert: Vespasiano da Bisticci és a két György: Handó és Kosztolányi (1467). In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. DOMOKOS György–MÁTYUS Norbert–Armando Nuzzo. Piliscsaba, PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2015. 113–123.

MIKÓ 2000

MIKÓ Árpád: Nagylucsei Orbán psalteriuma. In: *Három kódex. Az Országos Széchényi Könyvtár millenniumi kiállítása*. Kiállítási katalógus. Szerk. KARSAY Orsolya–FÖLDESI Ferenc. (Libri de libris) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Osiris Kiadó, 2000.

MONFASANI 1976

John MONFASANI: *George of Trebizond. A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic*. (Columbia Studies in the Classical Tradition, 1.) Leiden, E. J. Brill, 1976.

Nel segno del corvo 2002

Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490). Catalogo della mostra, Modena, Biblioteca Estense Universitaria. A cura di Paola DI PIETRO LOMBARDI–Milena RICCI. (Il giardino delle Esperidi, 16.) Modena, Il Bulino edizioni d'arte, 2002.

PÄCHT–ALEXANDER 1970

Otto PÄCHT–Jonathan J. G. ALEXANDER: *Illuminated Manuscripts in the Bodleian Library Oxford, II. Italian School*. Oxford, Clarendon Press, 1970.

SPAGNOLO 1996

Antonio SPAGNOLO: *I manoscritti della Biblioteca Capitolare di Verona*. A cura di Silvia MARCHI. Verona, Casa Editrice Mazziana, 1996.

C. TÓTH 2016

C. TÓTH Norbert: Garázda Péter – Egy javadalomhalmozó egyházi mint politikai áldozat? *Magyar Könyvszemle*, 132. 2016/1. 1–13.

C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016

C. TÓTH Norbert–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, I. Főpapok és bárók*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016.

Pócs Dániel

tudományos főmunkatárs
MTA BTK Művészettörténeti Intézet
pocs.daniel@btk.mta.hu

TÁRGYSZAVAK

Handó György, Nagylucsei Orbán, Garázda Péter, Bartolomeo Fonzio, Vespasiano da Bisticci, humanizmus, reneszánsz miniatúraművészet, könyvtártörténet, Corvina könyvtár

KEYWORDS

György Handó, Orbán Nagylucsei, Péter Garázda, Bartolomeo Fonzio, Vespasiano da Bisticci, humanism, renaissance book illumination, history of libraries, Corvina library

The Library of György Handó

The Florentine bookseller and *cartolaio* Vespasiano da Bisticci included the life of three Hungarian prelates in his *Vite*, dedicated to the lives of his most famous clients. Two of the Hungarians, the archbishop of Esztergom, János Vitéz of Zredna, and the bishop of Pécs, the poet Janus Pannonius, are well-known personalities of early humanism in Hungary and some of their codices prepared in Florence still exist. The third one, however, György Handó, is much less known. He was born around 1430 in the small Southern Hungarian village of Kálmáncsehi, of humble origins. He studied at the Universities of Vienna and Ferrara between 1445 and 1451, and became Provost of the Pécs Cathedral Chapter in 1465. In the last years of his life, for a short period, he became the archbishop of Kalocsa (1479–1480). King Matthias Corvinus (1458–1490) awarded him with high ranking offices: in the second half of the 1460s, Handó served as the King's *orator* in Rome, from 1476 he was the King's treasurer and two years later he became the Royal Chancellor. According to Bisticci, the then Provost of Pécs had spent a large amount of money, three thousand florins, to buy three hundred codices in Florence and founded a (public) library in the Pécs Cathedral Chapter.

Scholars of early humanism in Hungary were unable to contextualize the information given by Bisticci on Handó's library, because no other written source could confirm his accounts, and no manuscript could be identified as a Handó codex. The present study demonstrates that contrary to the common belief that his codices had been completely lost, there are, in fact, twenty manuscripts originating from this early humanistic library. (See the short descriptive catalogue in the Appendix.) This research result is based on the identification of his coat of arms.

Despite of the fact that Handó can be considered one of the most influential members of the Royal Court in the 1470s, his coat of arms was unknown until today. His seals, however, hanging on three charters issued in 1474, are well preserved in the Central Archives of Historical Records in Warsaw: the coat of arms on these show a crown surmounted by a lily.

According to research by the late Albinia C. de la Mare, there is a group of codices that consists of seventeen manuscripts decorated with this coat of arms (*parti per pale sable and gules with a crown or surmounted by a lily argent*), and three others are to be added to this group. Eight of these codices became part of King Matthias' library, the so-called *Bibliotheca Corvina* before 1490, and hence the original emblems were painted over with the royal coat of arms in some cases. Even though de la Mare had been unable to find the original owner of these

manuscripts, she was of the opinion that these had originally belonged to a Hungarian humanist. With the help of the Warsaw charters, this study confirms her suspicion.

Concerning the now-identified codices of Handó's library containing Latin texts of ancient Greek and Roman authors, and early Christian theologians, there are certain elements that corroborate Bisticci's accounts. The scribes identified by de la Mare in these manuscripts were, in fact, among the ones who had worked for the Florentine *cartolaio*, and the illuminated decoration of some codices show striking similarities to other manuscripts produced by Bisticci for other clients in the same period, i.e. in the second half of the 1460s.

One of the scribes present in half a dozen of these manuscripts is Bartolomeo Fonzio, who was in close contact with Vitéz and Janus in this period and became a friend of another Hungarian humanist present in Florence at the same time (1468/1469), Péter Garázda. Concerning the contents of Garázda's four surviving manuscripts and the scribes and illuminators who produced these codices, there are conspicuous parallels to Handó's manuscripts. Three codices from Handó's library, however, were produced in Rome, and these show that the Hungarian prelate must have been in close contact with George of Trebizond as well as cardinal Bessarion. One of these manuscripts containing Bessarion's own theological works had originally been decorated with two coats of arms (later painted over by those of the Hungarian King): one belonging to the Cardinal, the other to Handó. This codex may have been a personal gift given by Bessarion to the Hungarian prelate during one of Handó's diplomatic missions in Rome.

A codex kept in the Österreichische Nationalbibliothek (Cod. 48) in Vienna, an addition to de la Mare's list, has Handó's original coat of arms on the incipit folio painted over by the one of Orbán Nagylucsei, his successor in the Provostry of Pécs and Royal Treasurer. This fact sheds some light on the fate of Handó's library: it seems that it was Nagylucsei who came in possession of the library around 1480. He was a bibliophile as well, so he may have kept a few codices for himself and given some others to the King.

Dániel Pócs
Senior research fellow
Institute of Art History, Research Centre for the Humanities
of the Hungarian Academy of Sciences
pocs.daniel@btk.mta.hu